

AZ UTOLSÓ KOLOZSVÁRI TANÉV ÉS A SZEGEDRE KERÜLÉS

I. Az egyetem a háború utáni összeomlás és a megszállás első heteiben

z első világháború végi katonai összeomlás és Kolozsvár (illetve Erdély és Kelet-Magyarország) román megszállása alapjaiban új helyzetet teremtett az egyetem életében. A több mint négy évig tartó öldöklésben 1726 egyetemi hallgató vett részt, közülük 105-en estek a különböző harctereken.¹ Amikor 1918. október végén, november elején a harcterekről hazatértek az egyetem hallgatói, radikálisan megváltozott körülményekkel kellett szembenézniük. A frontról hazatért egyetemistákat Kolozsváron felfordulás, zűrzavar és tanácstalanság fogadta – és lázas politizálás, ugyanis a városban is megalakultak a magyar és a román nemzeti tanácsok. Előbbinek az elnökévé Apáthy Istvánt választották meg.

Ami az egyetemet illeti, még az ún. „őszirózsás forradalom” kitörése előtt egy hónappal, október 1-jén megkezdődtek az előadások. Az egyetemre visszatértek mindazok, akik tanulmányaikat a háború alatt kényszerűen félbeszakították, és nekik köszönhetően igencsak felduzzadt az egyetemi ifjúság létszáma: míg a világháború kellős közepén 500 beiratkozott hallgatója sem volt az intézménynek, most 2226. Az ifjúság példásan viselkedett a forradalmi napokban: október 31. után részt vettek a rendfenn tartásban, amire bizony nagy szükség volt. Erdélyben ugyanis – akárcsak az ország más vidékein – az ősz óta anarchia uralkodott. Vidéken az élet és vagyonsbiztonság katasztrofális volt, zavargások, gyilkosságok, fosztogatások jellemezték a hétköznapiakat, és a társadalmi ellentétek mellett a vegyes lakosságú vidékeken egyre nagyobb volt a nemzetiségi feszültség is. A román nemzeti tanácsok, illetve a gárdák nyíltan fegyverkeztek (fegyvereket számos esetben a hadseregtől kaptak, a minisztérium utasítása alapján), és sok helyen már azelőtt átvették a helyi hatalmat, hogy a román hadsereg odaért volna.² December 1-jén – a Károlyi-kormány logisztikai

¹ MÁRKI 1922. 100. (Makkai László szerint 193-an estek el. MAKKAI 1941. 167.)

² „A román nemzetőrök Gyulafehérvárról kapott fegyverekkel, géppuskákkal már megkezdték a rendszínlást, míg a magyarok vidéken nem oly szemfűlesek [?] a fegyverek megszerzésében.” – írta naplójába Márki Sándor. MNL BML XV. 33. 251. 3619. (1918. november 9.) Az egyetem egyik fiatal tanára, a régész Roska Márton pedig azt jegyezte fel november 3-án a naplójában, hogy „Az oláh anyanyelű katonákat oláh tisztiek veszik át, az oláh nemzeti tanácsnak fognak esküdni, a magyarok még nem kaptak észbe, a magyarok még nem látják, hogy fejük fölött recseg, ropog, ég a tető!” MTA-K Ms. 4546/184. 3. füzet (1918).

támogatásával – a román nemzeti tanács Gyulafehérvárra nemzeti gyűlést hívott össze, majd kimondták Magyarország „románlakta” területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. (Vagyis Erdély, Máramaros, a Partium, Bánát három nemzete közül a román „rendelkezett” a másik kettő, a magyar és a német sorsa felett – azok megkérdezése nélkül.) A nemzetgyűlés 2-án felállított Iuliu Maniu elnökségével egy 15 fős, úgynevezett Consiliul Dirigent-et (Kormányzótanácsot), mely – Ferdinánd király megbízásából – a „csatolt területek” igazgatását végezte 1920-ig. A nagyszebeni grémium tulajdonképpen kormányként működött, a különböző szaktárcák megfelelői a „reszortok” voltak. 1919-től a kolozsvári egyetem ügyeit – magyar szempontból illetéktelenül, mindenféle törvényi felhatalmazás nélkül – a vallás- és közoktatásügyi „reszort” intézte.

Mialatt a románok nyíltan szervezkedtek és fegyverkeztek, a magyar nemzeti tanácsok – a kormány támogatásának hiányában – alig rendelkeztek számottevő fegyveres erővel. Különösen kritikus volt a helyzet ebből a szempontból Kolozsvárott: „Az oláhoknak a Magyar utcai kaszárnyában már 600 fölesküdtött katonájuk van, Schneller rector szerint 1600 is, és ma komoly figyelmeztetést hallottunk, hogy ezek akarják néhány nap múlva kezökbe venni a hatalmat. Viszont a Magyar Nemzeti Tanácsnak alig van 40 közkatonája, mert a városban nagy számban lévő magyar katonák, kik szanaszét laknak, nem állnak kötélnek” – olvashatjuk Márki Sándor naplójában.³ November közepén Siegler Konrád tábornoknak, Erdély katonai parancsnokának – némi túlzással – tíz embere sem volt, akinek parancsolhatott volna.

A válságosra fordult politikai-közigazgatási és katonai helyzet miatt a budapesti kormány december elején végre úgy döntött, hogy a kelet-magyarországi területek kormányzása céljából felállít egy korlátozott önállósággal rendelkező közigazgatási szervet, a Kelet-magyarországi Főköormánybiztosságot, melynek elnöke Apáthy lett. Ő éjt nappallá téve dolgozott, szervezett, intézkedett – nem rajta múlt, hogy a főköormánybiztosság semmi eredményt nem tudott felmutatni. A legnagyobb probléma az volt, hogy az utolsó pillanatban sem sikerült ütőképes katonai egységet szervezni. Hiába nevezték ki november 23-án kerületi katonai parancsnoknak az agilis Kratochvil Károly ezredest (a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred népszerű parancsnokát), csodákra – a rendelkezésére álló csekély katonai erő miatt – ő sem volt képes. Pedig az idő sürgetett, ugyanis a román „falstaffi” hadsereg Franchet d’Esperay és Henri Mathias Berthelot tábornokok engedélyével

³ MNL. BML. XV. 33. 251. 3622. (1919. november 7.)

december 8-án egyes helyeken átlépte a Maros demarkációs vonalát, majd néhány nap múlva megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé.

December 18-án az előrenyomuló Neculcea tábornok megüzente Apáthynek, hogy az antant felhatalmazása alapján megszállja Kolozsvárt: ha ellenállás lesz, lövetni fog. A kormánybiztos visszaüzent, hogy Kolozsvár nem áll ellen. Ezen a napon fogadták el a kolozsvári városházán összeülő székely és magyar nemzeti tanácsok azt a két nappal korábban kelt kiáltványt, melyben többek között kijelentették, hogy „ünnepélyesen tiltakozik a magyarság az ellen, hogy önrendelkezési jogától elüssék”.⁴ Négy nappal később, 22-én Kolozsváron 28 erdélyi és kelet-magyarországi vármegye, közöttük Debrecen küldötti gyűltekek össze, önrendelkező nemzetgyűlést rögtönözve, válaszként a gyulafehérvári nagygyűlésre, illetve az ott elfogadott határozatokra. A több tízezres tömeg⁵ előtt Apáthy István beszédében klasszikus szavakkal fejezte ki a közhangulatot: „Legyőzve ellenségeink túlereje által, be kell ismernünk, hogy levertek bennünket! De annyira nem győztek le, hogy a körülöttünk lakó bármely nemzetnek joga volna rendelkezni felettünk. Annyira nem győztek le, hogy valamennyi ittlakó nemzetnek joga lehessen az ország feldarabolását kimondani az egyik darabját az egyik, a másik darabját a másik országhoz csatolni. Annyira nem győztek le, hogy ma már le kelljen mondanunk emberi és nemzeti jogainkról.”⁶

Két nappal később, a karácsony előtti nap délelőttjén a román csapatok (mintegy 4000 toprongyos baka és két tüzérüteg)⁷ bemaszíroztak Kolozsvárra, ahol Haller Gusztáv polgármester fogadta őket, és átadta a város kulcsait. Márki Sándor naplójában ezt jegyezte fel ezen a napon: „De. 11-kor Neculcea és Gherescu romániai tábornokok csakugyan bevonultak; a Mátyás téren sorakoztak a románok, virágokkal, beszédekkel fogadták őket, s a végén Hórát táncoltak a Mátyás-szobor körül. Marci és az unokák látták, én nem kíváncsiskodtam, elég itthon pirulni.”

Az egyetem kolozsvári történetének utolsó felvonása 1918. december 24-én kezdődött. Az első nap még nagyobb megrázkódtatás nélkül telt el: a „nagyilekű hódítók” elálltak attól a szándékuktól, hogy katonáikat a karácsonyi szünet miatt éppen néptelen egyetem épületébe szállásolják be.

⁴ MIKES 1996. 185.

⁵ Az egyik főszónok, Apáthy szerint 40 000-en vettek részt a gyűlésen. Márki Sándor, aki ugyancsak jelen volt, jóval kevesebbre becsülte a résztvevők számát: „csak talán huszadrésze volt annak a 200.000-nek, amennyit Apáthyék vártak, [mert] az oláhok visszatartották a vonatokat, de így is voltak vendégek”.

⁶ MIKES 1996. 186–187.

⁷ FRÁTER 2003. 333.; MNL BML XV. 33. 251. 3642. (1918. december 23.) Egy korabeli forrás szerint a bevonulók igen „rossz benyomást keltettek. Rongyosak, piszkosak.” Idézi RAFFAY 1987. 186.

A nyugalom azonban csak pár napig tartott. December 28-án már azt jelentette Schneller István a budapesti minisztériumba, hogy Gherescu tábornok adjutánsa (aki előzőleg az egyetem hallgatója volt) kíséretében megjelent egy román katonatiszt, hogy lefoglaljanak néhány helyiséget az egyetemen. A rektor erélyes tiltakozása miatt, és azért, mert kiderült, hogy Haller polgármester már előzőleg felajánlotta a Casino és a helyőrségi parancsnokság épületeit, a tisztek elálltak a szándékuktól.

A megszállók arroganciáját nem csupán az egyetem érezte meg az első napoktól kezdve, hanem az egész város is. Neculcea tábornok már 24-én elrendelte a sajtó-, a telefon- és a postai cenzúrát, 26-án pedig kihirdették a statáriumot, az internálást és a gyülekezési tilalmat. Beszüntették a csomag- és pénzforgalmat, aminek hatását talán leginkább az ott lévő egyetemi hallgatóság érezte meg. December 29-én a román parlament kimondta Erdély és Románia unióját. Ugyanezen a napon a Consiliul Dirigent vallás- és közoktatásügyi reszortja önhatalmulag átvette Erdély és a „részek” egyházi, iskolai és közművelődési intézményeinek felügyeletét.

A magyar lakosságot különböző jelképes aktusokkal is igyekeztek megfélemlíteni. Például, az év utolsó napján az egyetem rektorát – demonstratív módon – szuronyos katonák kísérték végig a városon.⁸ Schneller a professzorok küldöttsége élén még aznap megjelent az átutazó Berthelot tábornoknál, s kérte, ne engedje meg, hogy az egyetemet katonai célokra lefoglalják, a beiratkozni akaró hallgatók Kolozsvárra jövetelét pedig meggátolják. A tábornok azonban semmi jóval sem biztatta a delegációt, ehelyett a tanárokat a „bolsevizmus elleni küzdelemre” intette. A Berthelot által emlegetett „bolsevizmus elleni küzdelmet” a román megszállók a „magyarok elleni küzdelemként” értelmezték. Erre utal többek között az is, hogy január 10-én számos tekintélyes kolozsvári férfit – többek között Szádeczky-Kardoss Lajos és Réz Mihály professzorokat – „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika”⁹ gyanúja miatt letartóztatták, majd ugyan szabadon engedték őket, de megtiltották nekik a város elhagyását. Pár nappal később, 15-én pedig – a szilágysági Cigányinál történt összecsapást¹⁰ ürügyül felhozva – Apáthy Istvánt letartóztatták, és Nagyszébenbe hurcolták. Ráadásul, január 16-ról 17-re virradóra házkutatás volt az egyetemen. „Éjjeli titkos gyűlés és fegyverföhalmozás gyanúja alapján, de nem találtak semmit sem” – írja Márki.¹¹ A zaklatások később sem maradtak

⁸ VAJDA 2019. 43.

⁹ MTA-K Ms. 4165/58. Szádeczky K. Lajos egyetemi tanári működésével kapcsolatos iratok.

¹⁰ A szilágysági falunál 14-én szétverték a székelyek egy kisebb ellenséges elővédet, és kilenc román meghalt.

¹¹ MNL BML XV. 33. 251. 3652. (1919. január 17.)

abba: február 4-én az egyetem régiségtárában rozsdás puskákra bukkantak, melyek egy részét elkobozták, s a gyűjteményt gondozó Pósta Béla régészprofesszor ellen fegyverrejtegetés miatt vádat emeltek. (Ugyan az előzetes letartóztatásból szabadon bocsátották, de ez a zaklatás minden bizonnyal hozzájárult a betegeskedő tudós korai halálához: április 16-án hunyt el.)

A megszállók 1919 elejétől egyre brutálisabban viselkedtek: január 24-én már véres incidens történt Kolozsvárott. Az egyetemi ifjúság a New York Szálloda elé vonult, ahol kérte az átutazóban lévő Henry Pathé francia tábornokot, hogy védje meg az egyetem tanárait a románok inzultusaitól. A tüntetőket katonaság vette körül, dulakodás támadt, majd sortűz dördült, aminek következtében hárman meghaltak, sokan pedig megsebesültek.

Ami a budapesti kormányokkal való kapcsolattartást illeti, az egy idő után igencsak esetlegessé vált, majd hónapokra teljesen megszűnt. Ennek egyik oka az volt, hogy az új budapesti vezetés Erdélyről gyakorlatilag „levette a kezét”, bár arra még futotta az energiákból, hogy a népköztársaság november 16-i kikiáltását követő napokban elrendeljék, hogy az egyetem nevéből a „m. kir. Ferenc József” megnevezést, a főépületből a király képét és szobrát, az egyetem címeréből pedig a Szent Koronát távolítsák el. Ezt a rendeletet az egyetem vezetése legalább részben végrehajtotta, de azt a felhatalmazást, mely megengedte a professzoroknak, hogy „végső esetben” letegyék az esküt a román államra, visszautasították.¹²

1919 tavaszáig az egyetem vezetése, ha nehezen is, de tartotta a kapcsolatot felettes szervével, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal. Ekkor még az Egyetemi Tanács jegyzőkönyveit felküldték jóváhagyás végett Budapestre. Emellett 1919. január elején a számvevőség engedélyezte, hogy az egyetem február és március havi személyi és dologi költségeire a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankon keresztül egymillió koronát utaljanak ki.¹³ (A trianoni békeszerződés ratifikálásáig Budapestről alkalmanként érkezett segély a tanárokhoz, majd ez elapadt.) Egyébiránt a minisztérium decemberben, illetve januárban még néhány személyt kinevezett nyilvános rendes egyetemi tanárnak Kolozsvárra, egyebek között Reinbold Bélát az orvosi vegytanra, valamint Veress Ferencet a bőr- és bujakórtanra. Ők még ki tudtak utazni Kolozsvárra, majd 1921-től Szegeden folytatták oktatói tevékenységüket.

¹² Márki Sándor felháborodottan írta a naplójában: „Rettenetes, hogy egy kormány még végső esetben is »megengedje« a hazaárulást. Köztársaságban királynak (idegen királynak!) esküdni hűséget lelkiismereti szempontból elfogadhatatlan.” MNL BML XV. 33. 251. 3633. (1918. december 4.)

¹³ MNL OL K 636 fond 32. doboz 1919–11–12272.

A magyar egyetem fölött 1919 elejétől kezdtek gyülekezni a viharfelhők, ennek ellenére – a fenyegető hírek dacára – az év elején az oktatás megkezdődött. A rendben lezajlott vizsgáztatások után, február 17-én megkezdődött a második félév. A rendkívüli körülmények ellenére március közepére 2300-ra nőtt a hallgatói létszám.¹⁴ (A hallgatók több mint 80%-a még mindig magyar volt.) Ez a nagy létszámú hallgatóság azonban hihetetlenül rossz körülmények között tengődött, az állami segítség hiánya miatt a diáknymor általánossá vált. Ez nem csak az általános romlásnak tudható be, hanem részben a román hatóságok viselkedésének is: az ifjúságot ugyanis állandóan zaklatták, akadályozták a szüleikkel történő levélváltást, illetve azt, hogy hazuról pénzt küldjenek számukra.¹⁵

A részben mesterségesen előidézett nyomor miatt a román hatóságok 167 egyetemi hallgatónak engedélyezték a hazautazását – de csak azzal a feltétellel, hogy a városba vissza többé nem jönnek. Ezeknek a hallgatóknak nagy része előbb-utóbb Szegeden kötött ki, utóbb ők képezték a Kolozsvárról elüldözött egyetem hallgatóinak törzsállományát.

II. A magyar egyetem végnapjai

1. Román álláspont a Ferenc József Tudományegyetem jövőjét illetően

1919. február 3-án az erdélyi román tanárok egy csoportja Brassóban értekezletet tartott. Ezen követelték a kolozsvári egyetem átadását a románok részére, „gyűjteményeit, laboratóriumait azonnal leltározni kívánta s addig is míg az egyetemet a románok teljesen átveszik, a román nyelvet, román irodalmat és történelmet románul akarta taníttatni”.¹⁶

A kolozsvári egyetem sorsát illetően elsőként a nagyszombati Consiliul Dirigent kultusz- és közoktatásért felelős kvázi-minisztere („reszortfőnöke”), Vasile Goldiș olyképpen nyilatkozott, hogy „a kolozsvári egyetemet a románok veszik át, a magyar egyetemet pedig Marosvásárhelyt állítják fel”, ha ezt a székelyek vállalják.¹⁷ Ő rövidesen tárca nélküli miniszterként bekerült a bukaresti kormányba, így a határozott lépések vártak magukra. Pedig időközben az egyetem elvételésének egyik fő szószólója, Onisifor Ghibu egy január 15-i, Goldișhoz intézett jelentésében szintén állást foglalt

¹⁴ MNL BML XV. 33. 251. 3668., 3693. (1919. február 19. és március 11.)

¹⁵ VAJDA 2020. 167.

¹⁶ MÁRKI 1922. 115.

¹⁷ MÁRKI 1922. 110.

az egyetem azonnali átvétele mellett a román állam számára.¹⁸ Szerinte 1919 őszén a román állam át kell vegye a kolozsvári egyetemet (etatisare, naționalizare – magyarul: államosítás) minden felszerelésével együtt, és ezt egy e célból kinevezett fő kormánybiztos kell felügyelje, aki ellátja az egyetem vezetését annak újjászervezéséig. Emlékiratában Ghibu többek között francia példára hivatkozott, nevezetesen, hogy a franciák egyik napról a másikra átvették és francia univerzitásnak nyilvánították a strassburgi egyetemet¹⁹, de hivatkozott egy másik példára is, ugyanis a cseh megszállók február 1-jén (ideiglenesen) bezárták a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet. Szerinte nem kellene megszakítani az egyetem oktatási tevékenységét, ugyanakkor az intézmény minden egyes karának alapos elemzése után módosításokat javasolt. Nem csupán a román nyelv és irodalom, valamint a románok történelméről szóló előadások bevezetését szorgalmazta, valamint az orvosi kar esetében a tanszemélyzet fokozatos feltöltését románokkal, hanem két kar – a jog- és államtudományi, valamint a bölcsész-, nyelv- és történettudományi – konkrét viszonyulásához kötötte azok sorsát, „mivel azok a magyar sovinizmus bátyái” voltak, minek következtében vagy zárják be ezeket, vagy rostálják meg a tantárgyakat.²⁰ Mint túl korait, a kultusz- és közoktatásügyi „reszort” nem fogadta el Ghibu javaslatát, ennek ellenére a Consiliul Dirigent úgy döntött, hogy az 1919/20-as tanévvel kezdődően induljon be az oktatás a kolozsvári román egyetemen.

Látható tehát, hogy mind a román közvélemény, mind a Consiliul Dirigent egyazon véleményen voltak: „román alapokon újjá kell szervezni a kolozsvári egyetemet”.²¹ Ennek ellenére figyelemre méltó a nagyszabeni grémium látszólagos „határozatlansága” vagy inkább halogató politikája. A késedelmeskedésnek megvolt az oka, amely valójában több tényező együttes hatására vezethető vissza. A fő tényező nyilván a párizsi béketárgyalások alakulása volt. Mivel a területi kérdések ügye még nem dőlt

¹⁸ Ghibu ekkori elképzelése szerint – más oktatási és egészségügyi intézmények mellett – a minisztérium venné át az egyetemet, melynek épületét és javait, igazgatását és vezetését egy kormánybiztos látná el. A megüresedések rendjén töltenék be ideiglenesen románokkal a tanszékeket az orvosi karon. Nem lenne „feltétlen” szükség sem a jogi-, sem a bölcsész-, sem a természettudományi karra. (Újabb rendelkezésekig fel kell függeszteni ezek működését.) Az első két kar magyar hallgatói Budapestre, míg a románok Bukarestbe mennének. Ha mégis lennének román jelentkezők a bölcsészkarra, úgy annak tanrendjét módosítani kell. Elképzelése szerint a magyar nyelv helyett román nyelv és irodalom kurzust tartott volna Nicolae Drăgan docens. GHIBU 1941. 511-512.

¹⁹ „A strassburgi egyetemet átvették a franciák, és a professzorait repatriálták egy külön vonattal Németországba” GHIBU 1941. 511.

²⁰ PUȘCAȘ–HITCHINS 2003. 138–139.

²¹ PUȘCAȘ–HITCHINS 2003. 133.; Márki 1922. 115.

el, a térség mind bonyolultabb katonapolitikai helyzete miatt (lásd a mind zavarosabb magyarországi belpolitikai helyzetet, majd a Tanácsköztársaság kikiáltását) nyilvánvaló volt, hogy a Consiliul Dirigent semmiképpen sem akarta veszélyeztetni a béketárgyalások kimenetelét Romániát illetően, és nagyon is elővigyázatos volt a tekintetben, hogy milyen lépésekre is szánja el magát. Ebben az időszakban nagyon sokat nyomott a latban a katonai helyzet alakulása is, amely meghatározta a mindennapi élet alakulását is. Ugyan komoly magyar katonai erő nem volt Erdélyben, a demarkációs vonalaknak – mindaddig, amíg a nagyhatalmak vagy csak egyikőjük rá nem bólintott egy újabb román, nem hivatalos előnyomulásra – igenis nagy volt a jelentősége. Így érthető, hogy a taktikázás és a tapogatózó lépések az egyetem ügyében viszonylag későn vezettek el határozottabb lépésekig.

Nem kis mértékben befolyásolta a Consiliul Dirigent állásfoglalásának kialakulását olyan közismert tudósok véleménye az egyetem kérdéssel kapcsolatban, mint a történész Nicolae Iorga vagy a régész Vasile Pârvan. Ők a regáti egyetemszervezés eltérő jellegén túl fogalmazták meg véleményüket és elvárásaikat. Iorga eleve ellenezte a magyar egyetem megszüntetését, nyilván érzékelve az intézmény kisajátításának méltánytalanságát, egyben súlyosságát a nemzetközi egyetemi és tudományos körökben. Ő attól is félt, hogy elegendő szakember hiányában a románság nem lesz képes megfelelően felkészült gárdával biztosítani egy újonnan beinduló román egyetem személyzetét. Pârvan nyugati mintára egy jellegében is új, angolszász típusú egyetemet szeretett volna létrehozni, a korszerű feladatoknak megfelelő épületekkel.

A Consiliul Dirigent kivárási politikáját illetően figyelembe kell vennünk a Román Nemzet Párt megosztottságát is, ugyanis ezen belül már korábban is jelen volt egy konzervatív, illetve egy jóval radikálisabb irányzat, utóbbihoz tartozott a magyarellenességéről hírhedt Onisifor Ghibu. Főnöke, Goldiș a kolozsvári egyetem kérdésében szintén kategorikusan fogalmazott, bár lavírozott a Román Nemzeti Párt két irányzata között. Az őt követő oktatásügyi felelős, Valeriu Braniște jóval elővigyázatosabb volt, és inkább moderáltnak nevezhető, nem beszélve a Consiliul Dirigent elnökéről, a rendkívül körültekintő Iuliu Maniuról. Nem tekinthetünk el teljesen az esetleges emberi vonatkozásoktól és kötődésektől sem, hiszen nem kevesen a Consiliul Dirigent tagjai közül magyar egyetemeken szereztek meg diplomájukat, egyesek éppen Kolozsváron. Jogi végzettségükből következően ők jóval elővigyázatosabbak voltak,²² mint a nem jogi végzett-

²² Húsz évvel később ezt maga Ghibu is belátta: „Milyen könnyű ma azt mondani átvétel, de mekkora teher volt maga a tény, átvenni egy ilyen óriási és komplex intézményt akkor, amikor Erdély közjogi helyzete egyáltalán nem volt tisztázva. Mert nemcsak a trianoni szerződés nem

ségű, „forradalmár” Ghibu. És minden nemzeti eltökéltség ellenére akkor még nem is említettük az esetleges ismeretségi vagy baráti kapcsolatokat, s főleg nem a polgári állam és intézményeinek erdélyiekben nagyon is élő, megrögzött tiszteletét.

A kivárási politika említett tényezői mellett szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy számos kérdésben, így a kolozsvári egyetemet illetően is az új oktatásügyi „reszort főnök”, Valeriu Braniște és főtítkára, Ghibu Onisifor közötti nyilvánvaló volt az ellentétet. A kolozsvári egyetemet illetően Braniște véleménye gyökeresen eltért elődjének, Goldişnak az álláspontjától. Előbbi úgy gondolta, hogy nem kell az egyetemhez „hozzányúlni”, hanem lassan, fokozatosan kell azt „romanizálni”: a megüresedések függvényében román professzorokkal kell majd betölteni a tanszékeket, úgy, hogy mind több román lesz a tanszékeken, és két-három évtized elteltével teljesen román lesz az egész egyetem. „Egy jó egyetemet nem lehet improvizálva létrehozni pár hónap alatt.” Mire Ghibu kijelentette, hogy fenntartja azt a véleményét, hogy „előbb tabula rasa-t kell teremteni, és utána kell megszervezni egy komoly román egyetemet”, majd felajánlotta lemondását, amit azonban főnöke nem fogadott el.²³

Braniște és Ghibu álláspontja valójában két általánosabb vonatkozású román oktatási taktikát jelenített meg: az egyik a cél felé történő, a lépésről lépésre való haladás, míg a másik a radikális megoldások alkalmazásának volt a híve.

Ghibu 1919. február 23-án azt írta Sextil Puşcariunak, a csernovici egyetem bölcsészkarai dékánjának, hogy ősszel szeretnék megnyitni a kolozsvári román egyetemet, és felkérte őt, hogy ott ne csak professzor legyen, de egyben az egyetem megszervezője is.²⁴

2. Előkészületek az egyetem birtokba vételére

Március 10-én megszületett a Consiliul Dirigent 2113/1919. sz. rendelete, melyet csak nem hivatalosan hoztak Schneller István rektor és a professzorok tudomására. Eszerint, ha a kolozsvári egyetem tanárai leteszik az esküt I. Ferdinánd királyra, és két éven belül képesek román nyelven megtartani

volt még aláírva, hanem a román hadsereg Tiszán túl folytatott hadjáratát is helytelenítették szövetségeseink. Bármely pillanatban adódhatott egy nemzetközi bonyodalom, aminek következtében ki kellett volna üríteniük az egész területet, amit az engedélyük nélkül foglaltunk el.” GHIBU 1939. 9.

²³ GHIBU 1939. 30.

²⁴ GHIBU 1990. 420–421

előadásait, megmaradhatnak állásukban; ha nem, úgy június végén „minden szerzett jogukkal együtt állásukat veszítik”. Egyúttal engedélyezték az egyetem által már előirányzott „nyári szemeszter” megtartását megfelelő román ellenőrzés mellett. Megtudakolva az érintettek véleményét, további döntések meghozatala végett a prefektusnak erről a Consiliul Dirigentet kellett értesítenie.²⁵

Mivel a prefektus csak bizalmasan értesítette a rektort a rendeletről, de utóbb már nem juttatta azt el hivatalosan az egyetemhez, így ez a kezdeményezés elakadt. Schneller ugyan szintén nem hivatalosan tájékoztatta az egyetem elutasító állásfoglalásáról a prefektust, sőt az egyetem elkészítette az elutasító választ, amit azonban nem volt már miért elküldeni. A válasz tartalmát ugyan nem ismerjük, de feltételezhetően nagyjából azonos volt az egyetemnek azzal a határozott válaszával, melyet a rendelet másodszori elküldésekor adtak. Gyalui Farkas tanúsága szerint számoltak azzal, hogy valamilyen formában sor kerül az egyetem elvételére. („Az egyetemen is számoltak azzal, hogy sor kerül az egyetem lefoglalására.”²⁶) Sőt ugyancsak akkor „utasítást adtak az intézeti főnököknek”, hogy mit kell tartalmazzon „az átadásnál” a jegyzőkönyv: „Felettes hatóságul egyedül a Budapesten székelő magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium ismerheti el, intézetének átadását, ehhez képest csak ennek rendeletére hajlandó eszközölni, a nagyszabeni Román Kormányzótanács illetéktelen rendelete ellen tiltakozik, az átadás, valamint az annál való közreműködést megtagadja, a fegyelmi eljárás megindításának terhe alatt megtiltja. Az átvételre megjelent fentnevezett megbízottnak az egyetem egy jegyzőkönyvi kész mintát küldött a rektor szóbeli rendelete illusztrálásául. Erre az intézet vezetőjével – dékánjával stb. – szemben katonai erőszakot alkalmazván nevezett intézeti főnök jelen jegyzőkönyv felvétele mellett és kijelentve azt, hogy az állami köztulajdont képező hivatali felszerelési tárgyakért való felelősséget, az erőszakot alkalmazókra hárítja át, eltávozik stb.”²⁷

Feltehetőleg ezt minden érdekelt elfogadta. Az egyedüli, aki fenntartásait el is mondta Schneller István rektornak, majd azt írásba foglaltan át is adta neki 1919. március 2-án, az az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. Gyalui Farkas észrevételeire – nyilván a gyűjteményekre gondolva – kiegészítésként a rektor, az Egyetemi Tanács jóváhagyásával, egy második jegyzőkönyvmintát állíttatott össze, melyben tovább pontosította az első jegyzőkönyv utasításait:

²⁵ EME 1941. 431.

²⁶ GYALUI 2013. 298.

²⁷ GYALUI 2013. 301–302.

„Amennyiben a nagyszebeni Román Kormányzótanács megbízottjai nem óhajtják a magyar állam tulajdonát képező hivatalt (intézetet stb.), könyvtárt felszereléseivel együtt leltár mellett a román állam tulajdonába átvenni, hanem csak annak állományába, ügykezelésébe bepillantást, tájékozódást kívánnak szerezni, s másrészt személyi biztosítékot venni a hivatal főnökétől az iránt, hogy a reábízott gyűjteményt a békének megkötéséig hűen kezeli.

Az érdekelt egyetemi hivatal (intézet stb.) vezetője kijelenti, hogy felettes hatóságául egyedül a Budapesten székelő magyar közoktatásügyi minisztériumot ismerheti el, ezért is amennyiben a kifejezet óhajnak felügyeleti, ellenőrző hatósági jellege lenne, az ellen tiltakozik, és a kívánatnak eleget nem tesz, a hivatalból nem távozik el, a leltárt kezéből ki nem adja.

Amennyiben azonban e kívánatnak ily jellege nem lenne, úgy, mint bárkinnek, bepillantást enged a reábízott egyetem (gyűjtemény) állományába, leltárába, ügykezelésébe, mivel nincsen mit titkolnia, sőt, mivel egyetemi érdek, hogy a nagyobb közönség is kellő módon informálódjék az egyetem gyűjteményeiben bírt nagy értékekről.

A gyűjtemény kezelése hűségének személyi biztosítéka pedig az illetékes hatóság kezébe tett hivatali eskü.

Magáról az aktusról jegyzőkönyv veendő fel, akár erőszakkal alkalmaztatott, akár nem, úgy, mint azt a már közölt egyetemi tanácsi megállapodás előírja.”²⁸

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy az egyetem vezetősége felkészült az eljövendő eseményekre.

Goldiş az egyetem fenti, nem hivatalos válaszát követően utasította a kolozsvári prefektust, hogy vegye át az egyetemet a román állam számára, azonban Poruțiu megtagadta ezt.²⁹

Ettől függetlenül március 23-án Goldiş (miközben „erdélyi” miniszter a bukaresti kormányban) a „reszort” vezetőjeként (?) Ghibu főtitkárral a bukaresti vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz intézett felterjesztésükben pontosították, hogy elképzelésük szerint milyen tanszékeknek kellene működniük a kolozsvári egyetem négy karán, illetve miként kellene működnie az Egyetemi Bizottságnak, melynek feladata lesz döntenie az oktatók személyéről. Egyben kérték, hogy javaslataikat véleményezés végett juttassák el a két ó-romániai, illetve a csernovici egyetemhez.³⁰

²⁸ GYALUI 2013. 300–301.

²⁹ Válasza ez volt: „Az adott helyzetben a magyarok olyan ellenállást tanúsítanak, hogy nem tudnánk azt letörni, csak nagyon kínos bonyodalmak árán.” GHIBU 1931. 7.

³⁰ GYALUI 2013. 517–519.

Eközben az oktatásügyi „reszort” főtitkára, Ghibu Onisifor egy 1919. március 30-i interjúban azt nyilatkozta, hogy a kolozsvári magyar egyetem csak a második szemeszterben fog működni, ősztől ott már román egyetem létezik. „A Kormányzótanács felkérte az összes magyar egyetemi tanárt, hogy tegyék le a hűségesküt a mi királyunkra. Válaszuk még késik. Ismerve a magyar jellem nyakasságát, meg vagyunk arról győződve, hogy nem is kerül soha erre sor. Nem marad más hátra, mint hogy menjenek Budapestre. A mi államunk a mi művelődésünk számára kell létrehozza egyetemét [...] Mi nem tudunk megtűrni egy olyan idegen egyetemet, amelynek tantes-tülete visszautasítja a román állampolgárság méltóságát. [...] a mi magyar-jaink kultúra igényének kielégítésére a jövőendő bölcsészkar mellett működni fog egy magyar nyelvi tanszék.”³¹ Párvan a tervezetét nagyon dicsérte, de jelezte, hogy anyagiak hiányában azt csak később lehet megvalósítani. Torga véleményére válaszolva megjegyezte, hogy a magyarság számára a román egyetemen egy magyar tanszék fog működni.

A Consiliul Dirigent határozottabb állásfoglalásának körvonalazására tanügyi kérdésekben április végén, május elején került sor. Ennek körülmé-nyeit pontosan nem ismerjük. Valeriu Braniște 1919. május 2-án Maniunak átadott, majd a Consiliul Dirigent plénuma előtt bemutatott átfogó jelen-tése az oktatásügy állapotáról és feladatairól szolt, melyben hangsúlyozta egyrészt az állami oktatási intézményrendszer elrománosításának, másrészt egységesítésének szükségességét „Nagy-Romániában”, ami egyértelműen jelzi ezeknek a kérdéseknek az előtérbe kerülését.

Időközben Ghibu április 15–17. között Kolozsváron tartózkodott, ahol végiglátogatta a jelentősebb oktatási intézményeket, majd április 16-án megbeszélést tartott többekkel – így dr. Ioan Moldovannal, aki a szociális „reszort” vezetője volt, valamint dr. Coriolan Tătariu tanársegéddel, és még másik két román orvossal, s feltehetőleg még másokkal is – az ott tapasztalatról, így a románság százalékosan alacsonyabb jelenlétéről az oktatási intézményekben. Az egyetem is szóba került, és annak magyar hallgatóit illetően azt mondta, hogy a románok ezer évig hazai és külföldi egyetemek nélkül voltak, és „ők ezerévnyi egyenlőtlen háború kulturális rokkantjai. A román állam most nem tud foglalkozni az egészségesekkel, most a saját rokkantjaiért kell fájjon a feje.”³²

Visszatérve Kolozsvárról Nagyszebenbe, Ghibu egy átfogó emlékiratban, mely az 1919. április 23. dátumot viseli, összefoglalta végkövet-keztetéseit az egyetemet illetően. Ezt adta át 1919. május 1-jén Maniunak,

³¹ GHIBU 1941. 514.

³² GHIBU 1941. 35–36.

aki számos kiegészítést fűzött a szöveghez, amiért azt Ghibu szerint akár Maniu–Ghibu-, akár Ghibu–Maniu- emlékiratnak is lehetne nevezni. Ezt a módosított szöveget Ghibu bemutatta a Kormányzótanács május 7-i ülésén.

A beszámoló szervesen illeszkedett a Consiliul Dirigent határozottabban körvonalazódó tanügyi politikájához. Egyik alampmegállapítása az volt, hogy az egyetem a magyarságnak egy olyan komoly bástyája, hogy annak további fennmaradását nem lehet tovább eltérni.³³ Ezért a román szempontból legmegfelelőbb pillanatban kell felszólítani az akkor „fungáló” professzorokat, hogy tegyék le a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra. Az utasítást a rendelet végrehajtására politikailag a románok számára legalkalmasabb pillanatban kell majd kiadni, akár május végén, akár korábban is, ha az alkalmasabb politikai szempontból a románság számára. A szemeszter elvégzését, ha kell, törvényrendelet szabályozhatja, és ha nehézségek árán és késve, ősszel is letehetik a hallgatók a vizsgákat. Az eskü megtagadását követné az egyetem javainak a leltárba vétele. Az adminisztratív és segédszemélyzet esetleges szolidarizálódását letartóztatás kilátásba helyezésével lehet biztosítani. Ugyancsak ez a személyzet helyben kell maradjon, és az újonnan kinevezett ellenőrző szervek rendelkezésére kell álljanak, s ekként a tevékenység az egyetemen sehol sem áll le, kivéve az oktatást. Az üresen maradt katedrák elfoglalásával is foglalkozott az emlékirat. A továbbiakban Ghibu az új egyetem megszervezésének mikéntjét vázolta fel, és kitért a professzorok kinevezésére, valamint az anyagi kérdésekre is. Pontokba összefoglalva a főbb kérdéseket Ghibu végkövetkeztetése: a Consiliul Dirigent határozottan az egyetem elrománosítása (naționalizarea Universității) mellett kell kiálljon.³⁴

A Ghibu–Maniu-szöveget ugyan május 7-én megtárgyalta, és elfogadta a Consiliul Dirigent, de a kolozsvári egyetemet illetően a vallás- és közoktatásügyi „reszort” emlékiratában foglalt javaslatot részesítette előnyben, amikor Maniuval egyetemben úgy határozott, hogy most már hivatalosan is fel kell kérni kolozsvári egyetem professzorait a hűségeskü letételére. Ghibut, aki amúgy nem volt megelégedve saját „reszortjának”, egyben a szebeni grémiumnak ezzel a döntésével, kevésnek tartva azt, Kolozsvárra küldték, hogy ennek nyomán tegye meg a helyzet megkívánta szükséges lépéseket.

³³ „Megbocsáthatatlan bűn lenne továbbra is megtérni az egyetem magyar jellegét. A kolozsvári egyetem egy olyan veszélyes magyar fészek, melynek megtűrését akár csak egy pillanattal a mostani szemeszter befejezése után, csak a mi teljes gyengeségünk igazolhatná. A »magyarizmusnak« ebben a városban fennálló mesterséges várát fel kell számolni mihamarabb, és az egyetem intézménye át kell vegye újra azt a tudományos feladatát, amely azt a népet szolgálja, melynek közegében működik.” GHIBU 1941. 521.

³⁴ GHIBU 1941. 522–523.

Miközben a Consiliul Dirigent és Braniște is első szakaszban a kolozsvári professzorok esküvételének kérdését akarták dűlőre vinni, majd annak függvényében dönteni a további lépésekről, a határozattal elégedetlen Ghibu – talán mások biztatására is?³⁵ – még mielőtt elutazott volna Kolozsvárra, a maga elképzeléseit követve, elkezdett szervezkedni. Május 8-án, még nagyszebeni tartózkodása idején telefonon május 11-re a kolozsvári prefektusi hivatalba hívott kilenc, általa különösen megbízhatónak tartott román tanárt Erdély különböző városaiból (Nagyszeben, Arad, Balázsfalva, Naszód, Szamosújvár), meghagyva, hogy május 11-én másokkal egyetemben jelentkezzenek nála a kolozsvári prefektusi hivatalban, megfelelő utasítások végett. A későbbi történéseket figyelembe véve nincs kizárva, hogy rajtuk kívül még másokkal is felvette a kapcsolatot. Egy biztos: mielőtt még elutazott volna Kolozsvárra, neki már volt egy többé-kevésbé konkrét elképzelése, egy forgatókönyve a Ferenc József Tudományegyetemmel illetően. Ismerve az előzményeket, majd a tényleges történéseket, több mint valószínű, hogy ő már ekkor az egyetem elvételében gondolkodott.

3. Az egyetem megszállása, kjsajátítása

A fenyegető előjelek ellenére 1919. május 8–9-én az egyetemen sor került a négy kar dékánjainak a megválasztására. A jogi karon Menyhárth Gáspár, az Orvosi Karon Jakabházy Zsigmond, a bölcsészkaron Márki Sándor, míg a matematika- és természettudományi karon Szádeczky Gyula lett a dékán. A következő napon, módosítva az addigi sorrendet, a rendkívüli helyzetre való tekintettel Kolosváry Bálintot választották meg az 1919/20-as tanév rektorának.

Május 9-én délután – saját beszámolója szerint négy rendelettel a zsebében³⁶ – megérkezett Kolozsvárra Onisifor Ghibu, és tájékoztatta Valentin

³⁵ Ismerve a Braniște és Ghibu közötti feszült, mondhatni, összebékíthetetlen ellentétet, főleg, ami a kolozsvári egyetem sorsát illeti, kénytelenek vagyunk fenntartással kezelni a Ghibu által idézett beszélgetésének részletét Braništeval, amely szabad kezét adva (?) Ghibunak, mintegy igazolása kíván lenni az ő későbbi tetteinek Kolozsvárt. GHIBU 1939. 30–31.

³⁶ A Consiliul Dirigent május 8-i, 4335/1919. számú rendeletének kivételével, melynek Poruțiu prefektus által készített hiteles magyar nyelvű fordítását ismerjük, ezen rendeletek egyikének sem ismert a szövege, akár eredetiben, akár hiteles másolatban. Ghibu maga is csak részleteket idéz belőlük. Nem kizárt, hogy ilyen formában valójában nem is léteztek, hanem kolozsvári tevékenységének igazolására és tetteinek/állításainak alátámasztására, maga Ghibu „improvizálta” őket utólag, más iratok tartalmának felhasználásával, és foglalta be az egyetem „átvételéről” szóló tanulmányaiba. Ő ugyan idéz ezekből, és állítása szerint közszemlére lettek volna téve az 1929-es egyetemi évfordulóra készült kiállításon, de ezek eredetijét egy kivételével

Poruțiu prefektust jövetele hivatalos céljáról, melyet csak vele osztott meg. Hivatkozva a 4335/1919. számú, a prefektushoz intézett rendeletre, felkérte Poruțiu, most már hivatalosan értesítse a rektort, hogy a professzorok „azonnal” tegyék le a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a Consiliul Dirigente. Amennyiben ezt nem teszik meg, elveszítik mindaddig élvezett jogaikat. Ugyanakkor a nagyszebeni grémium megengedi nekik, hogy megtartsák a nyári pótszemesztert, amiért megkapják majd járandóságukat. Egyúttal kérte a prefektust, hogy „az eredményről” azonnal értesítse, hogy meghozhassa a megfelelő döntéseket.

Ghibu felkérte a prefektust arra is, hogy haladéktalanul juttassa el a rektorhoz az eskü letételére vonatkozó rendeletet. Péntek lévén, másnap pedig május 10., a Román Királyság állami ünnepe, 11. pedig vasárnapra esett, Poruțiu el akarta halasztani a rendelet továbbítását a következő hét elejére, ugyanis az addigi gyakorlatnak megfelelően a román nyelvű átiratokat ő lefordíttatta magyar nyelvre, és úgy küldte azokat el, amit abban az órában már elég nehéz lett volna kivitelezni. Mivel Ghibu ragaszkodott az azonnali továbbításhoz, végül csak sikerült lefordíttatni a rendeletet magyar nyelvre, de az idő sürgetése miatt a prefektus által megejtett javításokkal küldték el a szöveget a rektornak, Poruțiu kísérlőlevelével együtt.³⁷ A május 9-i dátumot viselő kísérlőlevelében a prefektus kérte a válasz megküldését május 12-én 10 óráig, mert azután „azonnal” belátása szerint fog cselekedni. Egyúttal kérte, hogy az esküt letenni szándékozó tanárok ugyanaznap fél tizenegykor jelenjenek meg az egyetem aulájában. A két irat a rektori hivatalban május 10-én lett iktatva.

Miután Schneller István rektor feltehetően még május 10-én megküldte mind a négy kar vezetőségének a kormányzótanács esküre vonatkozó rendeletét és a kolozsvári prefektus kísérlőlevelét, s kikérte az Egyetemi Tanács tagjainak a véleményét, május 11-én sor került külön-külön az egyes karok tanárainak a rendkívüli ülésére, ahol megtárgyalták az egyetemhez eljuttatott két iratot, megfogalmazták a professzorok, illetve a kar állásfoglalását, és megindokolták elutasító határozatukat, majd a tanárok személy szerint külön-külön is nyilatkoztak, amikor is mindnyájan megtagadták a kért hűségeskü letételét.

még soha senki nem látta. Az egyik kulcsszereplő, Braniște, aki visszavonult a politikai életből, 1928. január 1-jén meghalt. Poruțiu visszaemlékezéseiről sincs tudomásunk. 1931-ben már nem volt, aki cáfolja Ghibu akkor papírra vetett állításait. Se Maniunak, se másnak, akinek még tudomása lehetett a történeésekről, nem volt érdeke cirkuszt csapni, és kompromittálni Ghibu állításaiért, ugyanis akkor a kolozsvári egyetem erőszakos elvétele még kínosabb színben tűnt volna fel.

³⁷ GHIBU 1931. 9.

Az orvosi és a matematika-természettudományi kar fennmaradt jegyzőkönyve alapján ismerjük feltehetőleg valamennyi kar azonos megszövegezésű határozatában foglalt, lényegében jogi megalapozású elutasító határozatát.³⁸ Ezeknek a „véleményes jegyzőkönyveknek” az alapján, mintegy összefoglalva azok állásfoglalását, a kolozsvári Egyetemi Tanács 1919. május 11-i ülésének a jegyzőkönyve leszögezi, hogy a „tudománykarok és azok nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárai a hűségesküt nem teszik le”, egyben azt is a prefektus tudomására hozza, hogy „az egyetem tanárai a kari határozatokból önként következőleg csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg az Egyetem autonómiája, jelenlegi státusa és szervezete, nemkülönbén a tanszabadság elve bármily beavatkozás révén érintve lesznek.”³⁹

A matematika- és természettudományi, valamint az orvosi kar üléséről fennmaradt jegyzőkönyvei alapján megállapítható, hogy azok egységes útmutatás szerint készültek el. Ezeken az üléseken részt vett minden Kolozsváron tartózkodó tanár, s aki nem, annak megindokolták távollétét.⁴⁰ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint rögzítették a jelenlevők, illetve a távolmaradók nevét.

Ezután a dékánok ismertették a rektor átiratát a prefektus leveléről, melyben az tájékoztatott a Consiliul Dirigent 2113/1919. számú, március 10-én kelt, az eskü letételéről szóló rendeletről. Ezek után felszólították az összes résztvevőt, hogy mondják el véleményüket, majd „az őket érintő nyilatkozatokat megtenni szíveskedjenek”. Ezután mind a négy kar elfogadta azt az azonos tartalmú határozatot, amely – hivatkozva a magyar állam szuverenitására – kijelenti, hogy a kolozsvári egyetem a magyar állam egyeteme, s ezért megtartja jellegét mindaddig, „míg annak állami hovatartozása felől az egyedül illetékes magyar állam valamely megfelelő jogi tény által másként nem rendelkezik”. Mivel a karnak nincs arról tudomása, hogy sor került volna a magyar állam részéről, hogy „eddig bírt és gyakorolt felségjogairól bárkinek a javára és bármily értelemben is lemondott volna és erre ez idő szerint a román királyságnak és az ő funkcionáriusaiként magát feltüntető nagyszebeni román kormányzótanácsnak sem áll módjában hivatkozni”, és mivel „az egyetem székhelyét jelenleg egy idegen állam, a román királyság katonailag megszállva tartja”, az egyetem és az egyetemi alkalmazottak

³⁸ VINCZE 2006. 138–140.

³⁹ VINCZE 2006. 137–138.; az Orvosi Kar állásfoglalása: GYALUI 2013. 309–313.

⁴⁰ „Apáthy István ny. r. tanár a megszálló hadsereg által letartóztatva, Dr. Ortway Rudolf ny. rk. tanár szabadságon Budapesten tartózkodván, nem voltak meghívhatók” VINCZE 2006. 138.; „dr. Lőte József dékán betegen fekszik, Lechner Károly prodékán és dr. Davida Leó tanár azonban megjelentek betegágyánál, és ismertette vele a kérdést, kikérték elhatározását. Megbízást kaptak Lőte tanártól, hogy az eskü letételét megtagadó elhatározását a jegyzőkönyvbe írják be.” GYALUI 2013. 310.

csakis „a magyar állam alkotmányára tett és jelenleg is fennálló közhivatalnoki hűségesküjére és a magyar állammal szemben fennforgó közhivatalnoki felelősségére”, illetve a nemzetközi jognak a katonai megszállás körülményire vonatkozó 1907-es hágai konvencióra hivatkozhat. Ez utóbbi tiltja az egyetem ügyeibe való beavatkozást, és azt magántulajdonként kell kezelni. Mindezekért tudomásul nem veszi a joghatóság átvételét, mint teljesen illetéktelent, el nem ismeri, az ellen tiltakozik, és orvoslást a békekonferencia előtt keres magának. Mindezek miatt az eskü letételét megtagadják, és „az egyetemen a magyar állam meghatalmazásából addig viselt tisztségeiket, magyar állami közhivatalnoki esküjük szellemében mindaddig viselik, míg további sorsukra és kötelességeikre nézve az erre egyedül jogosult magyar állam részéről másként nem utasítatnék.”⁴¹

Az illető kar „jogszerűenek el nem ismeri”, hogy róla „mintha a kolozsvári egyetem a román állam egyeteme volna és ennek alkalmazottai felett a román állam vagy a román kormányzótanács vagy mások útján rendelkezhetnék”. A továbbiakban az elnöklő dékán megállapította név szerint, hogy minden egyes tanár megtagadta az eskü letételét, és egy sem kívánta azt letenni.

Az Egyetemi Tanács 1919. május 11-i ülésének jegyzőkönyve szerint Schneller ismertette a négy kar professzorainak egyhangú döntését, nevezetesen, hogy külön-külön, azaz személy szerint és együttesen megtagadják, hogy letegyék a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a nagyszebeni Consiliul Dirigentnek, s mellékelve a négy kari ülés jegyzőkönyvét, erről kívánja értesíteni a prefektust. Gyalui Farkas közli a rektor válaszát a prefektus május 9-i átíratára a letendő esküt illetően, nevezetesen, hogy azt a tanárok megtagadták. Egyúttal leszögezi, hogy a tanárok „csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg egyetemünk autonómiája, jelenlegi státus és szervezete, nemkülönben a tanszabadság elve bármily beavatkozás révén érintve nem lesznek”.⁴²

Május 11-én a prefektusi hivatalban tartózkodó Ghibu nagy titokban nekifogott összeállítani május 12-ére – amikorra meg kellett érkezzen az egyetem válasza – az egyetem tanárainak három lehetséges viszonyulásának függvényében az ezeknek megfelelő forgatókönyveket, valamint az ezekhez szükséges iratokat és megbízóleveleket. Ghibu utólag azt írta, hogy ebben rendkívül nagy hasznára voltak besszarábiai tapasztalatai.⁴³ Három lehető-

⁴¹ VINCZE 2006. 138–140.

⁴² GYALUI 2013. 308.

⁴³ Ghibu 1931. 10-11. Szerinte az egyetem alkalmazottai, a klinikák személyzete készen álltak arra, hogy ha elvinnék az egyetemet, vagy „forradalommal”, vagy sztrájkjal ellenálljanak, amit neki sikerült megakadályoznia.

séggel számolt: 1) amennyiben a tanárok letennék az esküt, úgy felügyelőtükre egy biztost (*comisar*) kellett kinevezni; 2) ha a tanárok megtagadnák az eskü letételét, de megtartanák a „nyári szemesztert”, akkor felügyeleti szerveket kell kinevezni minden karra és a rektori hivatalba, egyben ügyelni kell az egyetem javaira; 3) amennyiben a tanárok megtagadnák az eskü letételét, és a „nyári szemeszter” megtartását, akkor át kell vegye az egyetemet, és létrehozza a megfelelő szerveket, amelyek átveszik az intézmény összes ingóságát.

Ghibu felkereste N. Opran ezredest, a kolozsvári helyőrség parancsnokát, és átadta a neki szóló kormányzótanácsi rendeletet, melyben kérték, hogy – ha szükség lenne rá feladata elvégzésében – a katonaság álljon a rendelkezésére. Opran, Ghibu régi ismerőse, „bajtársa” volt, aki a Bessarábia „fővárosába”, Kisinyovba bevonuló román katonaság parancsnoka volt, és akivel ott kitűnően együttműködtek a román nemzeti érdekek szolgálatában. Neki részletesen is elmondta az elképzelését, hogy miként és miben számít a katonaság segítségére. Május 11-én este Ghibu találkozott a kolozsvári prefektusi hivatalban azzal a tizenhat megbízható román személlyel, akiket ő hívatott vidékről Kolozsvárra. Ekkor hozta a tudomásukra, hogy másnap reggel jöjjenek a prefektusi hivatalba, mert szükség esetén számít a segítségükre.⁴⁴

Május 12-én (hogy pontosan mikor, azt nem lehet tudni: vagy már reggeltől, vagy csak háromnegyed tíz, tíz órától) a román hadsereg egy századának katonái körbevették az egyetem központi épületét. Stanca visszaemlékezéséből tudjuk, hogy nem csak az egyetem épületénél, hanem minden egyetemi intézmény bejáratánál az odarendelt katonaság igazoltatta a ki- és bemenőket. A délelőtt az egyetemre igyekvő Márki Sándor meglepődve észlelte nem csak azt, hogy a katonaság körbevette az egyetem épületét, hanem azt is, hogy az órákat felfüggesztették.⁴⁵ Háromnegyed tízkor megérkezett a prefektusi hivatalba a rektor válasza, és a karok mindegyikének megindokolt elutasító állásfoglalása. Amikor a „meglepett” Poruțiu erről tájékoztatni akarta a Consiliul Dirigent elnökét, Maniut, és a helyzetnek megfelelő utasításokat kért volna, Ghibu – hivatkozva a 4336/1919. sz.

⁴⁴ „az ő segítségükkel egyidejűleg került volna sor tervem alkalmazására, az egyetem átvételére.” GHIBU 1931. 9.

⁴⁵ „Délben előadásra menet, az egyetemnek mind a négy frontján szuronyos bakákat találtam, hogy a rektori- és dékánihivatalok nyugodt átadását biztosítsák. Mikor az előadásra bemenni akartam, értesítettek, hogy az előadások be vannak tiltva, pedig csak egy hetünk van hátra a vizsgálatokra, szigorlatokra, colloquiumokra, index aláírásokra készülő ifjúság a legnagyobb bizonytalanságban él.” VINCZE 2006. 143.

rendeletre, amellyel a nagyszebeni grémium őt teljhatalommal ruházta fel egy ilyen esetre – megállította, mondván, hogy nincs már miért jelentést tennie.

Ez volt az a történelmi pillanat, amire Ghibu ráérezett, hogy fittyet hányva a Consiliul Dirigent utasításaira, most jött el a cselekvés pillanata, amikor végleg el lehet dönteni a kolozsvári magyar egyetem sorsát. Ő maga 1931-ben el is ismeri, akkor tudatában volt annak, hogy „bármely beszélgetés esetleg olyan kellemetlen bonyodalomhoz vezetne, amit én eleve lehetlenné akartam tenni”.⁴⁶ Ezek után azt mondta a prefektusnak: „Alea iacta est [...] Azonnal indulunk, nem tárgyalunk senkivel, átvesszük az egyetemet.”⁴⁷ Ezt követően átment a szomszéd terembe az ott várakozó, általa mozgósított tizenhat személyhez, majd átadott nekik egy-egy általa aláírt hivatalos megbízólevelet, melyben meg volt hagyva, hogy melyik dékáni hivatalt, intézetet stb. kell „átvegye” az illető. Háromnegyed tizenegykor mindenki elment teljesíteni a feladatát.

Az egyetem hivatalos értesítésének kézhezvétele után Ghibu – Poruțiu prefektus és Nicolae Dăganu docens, valamint egy Sârbu Ovidiu nevű egyetemi hallgató társaságában – átment a rektori hivatalba, ahol felkérte a prefektust, hogy közvetítse a rektornak magyarul a felszólítást, hogy adja át a román államnak az egyetemet. Beszámolója szerint „Dr. Schneller Ștefan” rektor azt mondta, hogy alig egy órával azelőtt küldte el a prefektus címére az egyetem válaszát, és várja a Consiliul Dirigent válaszát, mire Ghibu kijelentette, hogy ő képviseli a Kormányzótanácsot, és hogy ettől a pillanattól kezdve megszűnt a Ferenc József Egyetem, amely átment a román állam tulajdonába. Amikor a rektor huszonnégy óra haladékot kért, hogy tanácskozhasson a kari dékánokkal, Ghibu azt mondta, hogy a dékáni tisztségek megszűntek, és a dékáni hivatalok az egyetem teljes oktatói és adminisztratív apparátusát átvették.⁴⁸ „Mivel a rektor megtagadta az egyetem átadását, mondván, hogy azt csak a magyar államnak, melytől kapta, adhatja át, kilátásba helyeztük, hogy ha nem adja át önként, akkor erővel vesszük el. Mire ő azt mondta, hogy az erőszaknak enged. A kérdésre, hogy ezt miképpen gondolja, azt válaszolta, hogy »szimbolikusan«. Mivel ezenközben megjelent Vasiliu Ioan őrnagy térparancsnok, ő tette a rektor bal vállára

⁴⁶ GHIBU 1931. 11.

⁴⁷ GHIBU 1939. 46.

⁴⁸ „Az idős rektor, Dr. Schneller Ștefan – egy elmagyarosodott/elmagyarosított sváb – rendkívül meglepődött ettől a váratlan látogatástól, és remegő hangon mondta, hogy alig egy órája küldte el a prefektus címére az egyetem válaszát, és várja a Kormányzótanács válaszát. Én azt válaszoltam, hogy én képviselem itt a Kormányzótanácsot, és hogy ettől a pillanattól kezdve megszűnt a Ferenc József Tudományegyetem, amely átment a román állam tulajdonába. Minden vita hiábavaló és tárgytalan.” GHIBU 1939. 47–48.

a kezét, mire a rektor azt mondta: »az erő előtt meghajolok«.⁴⁹ Ezek után került sor az egész történessorozat és végeredményének jegyzőkönyvbe vételére. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a már említett összetételben megjelent „egyetem átvételi bizottság” nevében, mivel Ghibu nem akart megszólalni magyarul (bár természetesen jól beszélte az állam nyelvét), de lehet, hogy taktikai okokból is (!), Poruțiu prefektus beszélt. Ő hivatkozott a 4336/1919. sz. kormányzótanácsi határozatra, amelynek alapján ő „az egyetemet a kormányzótanács nevében ténylegesen átveszi”, majd rendelkezik arról, hogy attól a naptól kezdődően be vannak szüntetve az előadások, amiként a tanárok ténykedése is befejezettnek tekintendő az egyetemen. A prefektus azt is leszögezte, hogy megfelelő módon döntenek majd a félév lezárásáról. Ugyancsak ő hivatkozott a térparancsnok utasítására, miszerint az egyetemi igazgatási és kiszolgálószemélyzet köteles folytatni a tevékenységét, különben letartóztatják őket, és külön vonattal a (románok által még meg nem szállt) Tiszán túli területre küldik őket. A jegyzőkönyvben az aláírók neve mellett a tisztségük neve anyanyelvük szerint van feltüntetve.⁵⁰ A rendhagyó „egyetemátadás” kapcsán Márki Sándor feljegyezte Schneller István rektor akkor elhangzott szavait: „a tudományegyetemet átadhatjuk, de a tudományt nem adhatjuk át önöknek”.⁵¹

A fennmaradt jegyzőkönyvek és korabeli beszámolók, illetve visszaemlékezések alapján megállapítható, hogy május 12-én az egyetem különböző intézményeinek (dékáni hivatalok, klinikák stb.) „átvétele” azonos forgatókönyv szerint zajlott le, tehát az egyetem új vezetése készült erre, illetve a további ezzel kapcsolatos ténykedésekre is (pl. leltárkészítés). A Consiliul Dirigent nevében kirendelt személyek, valamint két azonos karról való román egyetemi hallgató és egy vagy két katona (volt, amikor négy) felszólították az illető dékáni hivatal, intézet, klinika, szeminárium stb. vezetőjét, hogy kéri az intézmény átadását a román állam számára. E kérés megtagadása és az emiatt megfogalmazott tiltakozás után – a Consiliul Dirigent illetéktelenségére és a magyar állam iránti hűségeskü kötelező voltára hivatkozva – került sor a jelképes erőszak alkalmazására (a katona rátette kezét az intézmény vezetőjének bal vállára), majd a további szükséges intézkedések pontosítására. Mindezek jegyzőkönyvbe vétele után került sor a jegyzőkönyv aláírására a felek által.

⁴⁹ GHIBU 1939. 47–48; GHIBU 1931. 12.

⁵⁰ Schneller István rektor neve után Ghibu következik „secretar de stat”, azaz államtitkárként, míg dr. Nicolae Drăgan „docent universitar, delegatul încredințat cu conducerea provizorie a rectoratului” (a rektori hivatal ideiglenes vezetésével megbízott).

⁵¹ MNL BML XV. 33. 251. 3741. (1919. május 12.)

Az egyetem, illetve intézményeinek (dékáni hivatalok és klinikák) átvétele után,⁵² még május 12-én déluán 16 órakor sor került az átvétellel megbízott személyek, egyben az ideiglenes rektori és a dékáni hivatalok új román vezetőinek első ülésére az Egyetemi Tanács termében. Ekkor kerülhetett sor egyrészt az átvételről szóló beszámolók ismertetésére, illetve ezek során adódott kérdések megtárgyalására, majd a következő napok feladatainak a részletezésére. Ezen a napon kelt a „reszort” 4468/1919. sz. rendeletére hivatkozva Ghibu rendelkezése arról, hogy miként kell igazolják a dékáni hivatalok a második félév elvégzését. Már aznap a rektori hivatalban románul iktatták az iratokat. Az 1/1919. ideiglenes rektori hivatal irata a Dăganu kétnyelvű (!) értesítése a II. szemeszter elvégzésének igazolásáról. Ugyancsak május 12-én Ghibu eljuttatta jelentését Nagyszebenbe, ahonnan megkapta – utólag! – a teljes körű felhatalmazást a továbbiakban meghozandó döntésekre.⁵³

Május 13-án Nicolae Drăgan „ténylegesen” is átvette a rektori hivatalt, a bútorzatot és a levéltárat, de feltehetőleg az ügy fontosságára tekintettel és Ghibu hasonló tartalmú levele nyomán, már május 12-én, valószínűleg délután, rendelkezett arról, hogy miként kell elismerni, hogy a hallgatók elvégezték a második szemesztert a kolozsvári egyetemen.

A leltár szerinti átvétel a következő napon, május 13-án kezdődött. A Márki Sándor által vezetett közép- és újkori történeti szeminárium és könyvtárának az átadására a román állam számára Pavel Roșca nagyszebeni szemináriumi tanár részvételével került sor. Amint a felvett jegyzőkönyvből kiderül, eljárása során Roșca a Consiliul Dirigent 4336/1919. számú rendeletére hivatkozott. Ekkor Márki (akárcsak a többi egyetemi intézmény vezetője) tiltakozott a jogtalan átadást követelő rendelet miatt, megtagadva a közreműködést ebben; mivel, hogy erre csakis a magyar állam illetékes hatósága képviselőjének utasítására kerülhet sor, ezért csakis a „szimbolikus” erő alkalmazásának engedve kénytelen engedelmessé válni. Márki csakis a jelenlétében elkészített leltár után volt hajlandó átadni a könyveket és a berendezést Szádeczky Lajos és Bartók György tanúk jelenlétében. Ekkor hivatalos felszólításra a katonák még beengedték a hallgatókat, hogy elintézzék a szemináriummal kapcsolatos, függőben levő ügyeiket.

⁵² Saját bevallása szerint a május 12–16. között Kolozsváron tartózkodó Ghibu vezette le az egész „átvételt”, fogadta a jelentéseket az általa megbízottaktól, és intézte a felvetődött kérdéseket.

⁵³ „Azonnal megkaptam Nagyszebenből az engedélyt, hogy meghozzam mindazokat a döntéseket, melyeket a helyzet megkívánt.” GHIBU 1931. 14. Ez utóbbi kijelentés bizonyítja, hogy addig nem volt ilyen felhatalmazása.

III. Az útkeresés időszaka (1919–1921)

1. A professzorok egy részének kiűzése Kolozsvárról

1919. május 12. után tehát a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem csak virtuálisan létezett: a tanári kart és a hallgatóságot kiűzték az épületekből. Nagy volt a bizonytalanság, senki sem tudta, hogy mit hoz a holnap. A román megszállók egyre brutálisabban viselkedtek a magyar lakossággal. Mindennaposak voltak a botozások, a törvénytelen kitoloncolások, a koncepciós perek, majd a tömeges kilakoltatások. A „hétköznapi terrortól” – a magyar lapok szigorú cenzúrázása miatt – a szemtanúk egykorú feljegyzései, beszámolóí tudósítanak a leghitelesebben. Márki Sándor, az egyetem professzora például ezt írja 1919 nyarán a naplójába: „A magyar ruha viselése miatt tegnap 12 (mások szerint pláne 50) úrinőt letartóztattak, egyet hír szerint meg is pofoztak...”⁵⁴

A kilakoltatások törvényi alapját a Consiliul Dirigent július 19-i rendelete teremtette meg, amely az „idegenek” nyilvántartásáról és ellenőrzéséről szólt. E rendelet értelmében mindenkit „idegennek” nyilvánítottak, aki a) nem a jelenlegi lakhelyén született, vagy 1914. augusztus 1. után szerzett illetékességet, b) azt az esküt nem tett tisztviselőt, aki nem bírt „illetékességgel” az adott lakhelyen. A „repatriálást” részben a kolozsvári Repatriáló Hivatal, részben a Kitelepítő Kormánybiztosság irányította. A két hivatal létrehozása után a szórványos kiutasítások tömegessé váltak. Mindezzel az volt a céljuk a román hatóságoknak, hogy erőszakosan megváltoztassák Kolozsvár (valamint az egész megszállt terület) etnikai arculatát, vagyis románosítsák a területet.

A Consiliul Dirigent jogszabályára hivatkozva azokat a professzorokat és egyetemi alkalmazottakat, akik a megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30. után kerültek Kolozsvárra, mint „idegeneket” sorra kiutasították. Ugyancsak kiutasították azokat a közalkalmazottakat is, akik szolgálati lakásban laktak, de az eskü le nem tétele miatt állásukat veszítették. (Ha letették volna az esküjüket a román királyra, akkor is előbb-utóbb elbocsátották volna őket.) „Korra, nemre, egyéni minőségre való tekintet nélkül, könyörtelenül üzetnek ki tűzhelyeikről mindazok, akiket az egyes közegek elfogult vagy alapjában véve csekély belátással bíró megítélése idegeneknek minősít. Itt kell hagyniok házukat, bútorukat, egy igénytelen, de becsületes élet szorgalmával megszerzett és nagy nélkülözések árán megtartott szerzemény utolsó roncsait, s neki kell indulniok a teljes bizonytalanságnak

⁵⁴ MNL BML XV. 33. 251. 3793. (1919. július 7.)

egy különben is ínséges esztendő fenyegető árnyékai között...” – írták az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői 1919. augusztus 28-án Iuliu Maniunak.⁵⁵ Beadványukban nyomatékosan kérték, hogy a Consiliul Dirigent vezetője vessen véget ennek a „minden emberi érzést megtagadó eljárásnak”, és tiltsa be a magyar lakosság kiutasítását. Emlékeztettek a gyulafehérvári nemzetgyűlésen 1918. december 1-jén elhangzott ígéretekre, és figyelmeztették a román politikust az erkölcsi felelősségére – mindhiába. Az események menetén nem tudtak változtatni, a – mai kifejezéssel élve – etnikai tisztogatás jellegű eljárást nem függesztették fel.⁵⁶

November 8-ig tizennégy professzor kényszerült távozni, majd az év végéig még ötven hagyták el Kolozsvárt. A bölcsészkar tanárai közül Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky-Kardoss Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller István prorektort, a jogi kar tanárai közül Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukáts Adolfot és Menyhárh Gáspár dékánt, a természettudományi karról Györffy Istvánt, Haar Alfrédot, Pogány Bélát, Riesz Frigyeszt és Fabinyi Rudolfot (ő – feltehetően a száműzetés okozta lelki megrázkódtatás és a költözéssel járó fizikai megpróbáltatások hatására – 1920. március 7-én, 71 éves korában elhunyt Budapesten); az Orvosi Karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot utasították ki. A következő év, 1920 elején kellett elhagynia a várost a bölcsészkar két tanárának, Dézsi Lajosnak és Karl K. Lajosnak, valamint Issekutz Bélának, a gyógyszer-tanárának.

2. Készülődés Szegedre, a költözködés elhalasztása

A kolozsvári professzorok egy része, így az 1919. május 9–11. között törvényesen megválasztott Egyetemi Tanács tagjainak többsége a városban maradt, a kiutasítottak pedig Schneller István prorektor vezetésével 1919. november közepén, Budapesten gyűltek össze. Azon kezdtek tanakodni, hogy mi lesz az egyetemükkel, a további pályafutásukkal. Addig is, amíg visszatérhetnek székhelyükre, szerették volna mihamarabb megkezdeni az oktatómunkát, ám eleinte fogalmuk sem volt arról, hogy mikor, hol és milyen épületekben. Csak annyit tudtak, hogy folytatni kell, feladni nem lehet.

A fővárosban lévő professzorok hamarosan magas pártfogókat nyertek gróf Teleki Pál és gróf Bethlen István leendő miniszterelnökök, illetve

⁵⁵ Nagy Károly kolozsvári református, Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári római katolikus és Ferenc József unitárius püspökök 1919. augusztus 28-i levele Iuliu Maniuhoz EREL A 21. 2539–1919. ikt. sz.

⁵⁶ VINCZE 2009. 89.

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében. November 26-ára Bethlen, Tóth Lajos és Imre Sándor helyettes államtitkárok, valamint báró Petrichevich Horváth Emil bevonásával a kolozsvári egyetem ügyében értekezletet hívott össze. Ezen úgy döntöttek, hogy átmenetileg valahol Budapesten fog tovább működni a Ferenc József Tudományegyetem, de már ekkor fölmerült az az elképzelés is, hogy Szeged legyen az a város, amelyik ideiglenesen befogadja. A Tisza-parti városban természetesen nagy volt a fogadókészség, hiszen már jó két évtizede próbálkoztak azzal, hogy egyetemhez jussanak.

Vasek Ernő budapesti keresztényszocialista ügyvéd, akit egy hónappal korábban neveztek ki Szeged kormánybiztos-főispánjává, jelen volt a november 26-i értekezleten, s másnap arról értesítette Somogyi Szilveszter polgármestert és a helyi sajtót, hogy itt a nagy lehetőség, akár már heteken belül megnyílhat a Tisza partján az egyetem. Ez természetesen képtelenség volt, de a helyi városvezetést sikerült annyira föllelkesítenie, hogy a polgármester kijelentette: „a város elmegy az önzetlen áldozatok legmesszebbmenő határáig”.⁵⁷ Felkérésére a törvényhatósági bizottság alakított egy egyetemi bizottságot, majd pár nappal később a főispánnal fölutazott Budapestre, ahol Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek átadtak egy emlékiratot, melyben a város ajánlatot tett az egyetem elhelyezésére nézve.

72. kép Somogyi Szilveszter szegedi polgármester

⁵⁷ Szegedi Friss Ujság 20 (1919) november 27. 1.

Közben a fővárosban tartózkodó kolozsvári professzorok november végén megalakított „helyettes”⁵⁸ egyetemi tanácsa december 12-én megtartotta – Budán – első rendes ülését. A jelenlévők megállapították: nincsenek abban a helyzetben, hogy elhelyezésük módjáról javaslatot tegyenek, hiszen még arról sincs döntés, hajlandó-e a magyar állam a kolozsvári egyetemet továbbra is fenntartani. A kultuszminiszternek küldött feliratukban ezért azt kérték, hogy igenlő döntés esetén az 1919/20-as tanév második felében „később közelebb megállapítandó helyen időlegesen Budán” megtarthassák az előadásait. (Azért javasolták Budát, mert ezáltal a pesti oldalon lévő tudományegyetem „érdekei és esetleges érzékenysége megóvatnék”.) Ugyanakkor azt is kérték Haller Istvántól, hogy tegyen lépéseket arra: „az Egyetemnek ezidőszerint még Kolozsváron tartózkodó tanárai és egyéb alkalmazottai részére Budapestre való utazásuk lehetővé tétessék.”⁵⁹ Ugyanezen a tanácsülésen tárgyalták meg annak lehetőségét is, hogy az egyetem esetleg Szegedre költözzön. Ekkor határoztak arról, hogy a tisztánlátás érdekében, illetve a várossal folytatandó tárgyalásokra a prorektor vezetésével egy bizottságot küldenek ki.

A delegációban néhány egyetemi tanáron kívül helyet kapott Korb Flóris budapesti műépítész, egyetemi tanár is. (Ő tervezte korábban a kolozsvári egyetemi könyvtár és a debreceni egyetem központi épületét.) Mielőtt megnézték volna Szegeden a felajánlott épületeket, a városházán egy megbeszélést tartottak. Ezen a város vezetése kilátásba helyezett 6 000 000 koronát (ez az összeg a város éves költségvetésének mintegy a harmadára rúgott!) a kiszemelt épületek átalakítására, emellett pedig felajánlották a Közművelődési Palota gyűjteményeinek használatát, a Magyar Királyi Ítéltábla, a Magyar Királyi Államvasutak Központi Leszámoló (korabeli megnevezéssel: „Leszámítoló”) Hivatal, valamint több közép- és általános iskola, ezenkívül pedig a város tulajdonában lévő közkórházak épületeit. A fentiek felül felajánlottak a professzorok számára 40 szolgálati lakást.

A kétnapos helyszíni szemle után zárt körű értekezletet tartottak, ahol elhangzott, hogy a bölcsészeti, a természettudományi és jogi fakultások elhelyezése megoldottnak látszik, de az orvosi kar felállításához „sokféle lényeges és föltétlen szükséges előföltételekre, megfelelő épületekre, elengedhetetlen berendezési tárgyakra és műszerekre van szükség”. Ugyanakkor Korb Flóris azt fejtegette, hogy az orvosi kar legalább tíz önálló, megfelelő épületet igényelne, iskolákat és középületeket pedig erre a célra „tekintélyes

⁵⁸ A „helyettes” jelzővel vagy azt akarták jelezni, hogy az „igazi” tanács Kolozsváron működik, vagy arra utaltak, hogy a tagjai (Menyhárt Gáspár jogi kari dékán kivételével) prodekanok.

⁵⁹ SZTEL az Egyetemi Tanács 1919. december 12-i, I. rendes ülésének kézzel írott jegyzőkönyve, ikt. sz. n.

kulturális veszteség nélkül nem lehet átalakítani”.⁶⁰ (A későbbi események igazolták Korb véleményét.) Az épületek átalakítása egyébként igen sokba kerülne – mondta a főépítész –, ám konkrétumokat ekkor még nem említett, s később úgy kalkulált, hogy összesen 9 640 000 koronára lenne szükség.⁶¹

Az Egyetemi Tanácsot Schneller tájékoztatta a szegedi helyzetről, azt sem hallgatva el, hogy az orvoskar elhelyezésével van a legnagyobb probléma. Ennek ellenére a tanács némi vita után akképpen határozott, hogy tekintettel „Szeged nemzeti érzületére, a megszállott területekhez való közeli fekvésére, nemkülönben Szeged városának lakást és élelmezést biztosító ígéreteire”,⁶² az egyetem ideiglenesen, mindaddig, míg eredeti székhelyére vissza nem térhet, hajlandó az 1920/21. tanév első szemeszterében (vagyis 1920 őszén) „tudományos munkásságát” felvenni – az orvosi kar kivételével.

Ezt követően mind Schneller, mind Szeged város tanácsa a kultuszminiszter segítségét kérte ahhoz, hogy az egyetem karainak, intézményeinek elhelyezéséhez szükséges épületeket idejében kiürítsék. Azonban a belpolitikai csatározások és a bürokratikus huzavona miatt a Szegedre történő költözés ügye megfenekleni látszott, mivel hetekig nem történt semmi érdemleges fejlemény. Ezért – a várakozást elunva – a városi tanács április közepén megsürgette az igazságügyi és a kereskedelemügyi minisztériumnál az ítéltábla és a „leszámítoló palota” épületeinek átadását.

Június 8-án az Egyetemi Tanács – miután kénytelen volt tudomásul venni, hogy a 4-én aláírt békediktátum miatt a székhelyükre való közeli visszatérésről le kell mondani – egyhangúlag elfogadta az orvosi kar javaslatát, és határozatában kimondotta, hogy föltétlenül szükséges mind a négy kar Szegeden való sürgős elhelyezése. Az idő nagyon sürgetett, hiszen, ha ősszel Szegeden akarták kezdeni a tanévet, legkésőbb júniusban ki kellett volna üríteni az egyetemnek szánt épületeket, és azonnal el kellett volna kezdeni az átalakítási munkálatokat. Konkrét intézkedések helyett azonban ismét csak ígéretekkel voltak kénytelenek beérni a szegediek: az újabb kormányválság ismét elterelte a politika figyelmét az egyetem ügyéről. Végül Haller kultuszminiszter augusztus 5-én leszögezte: 1) az átépítésekhez idő kell, ezért Szegeden csak az 1921/22. tanév megkezdése lehetséges; 2) Szegedre csak a kolozsvári egyetem költözik (a miniszter még június közepén is azt nyilatkozta: elképzelhető, hogy a Pozsonyból elüldözött

⁶⁰ Szegedi Friss Ujság 21 (1920) január 16. 1.

⁶¹ MNL OL K 636 fond 129. doboz 1922–14–26371. ikt. sz. n., az 1920. december 12-i „Különvélemény”.

⁶² SZTEL 1920. január 17-i, III. rendkívüli ülés jegyzőkönyve ikt. sz. n.

Erzsébet Tudományegyetemet⁶³ és a Ferenc József Tudományegyetemet ott egyesítik); 3) tiszteletben tartja a pozsonyiak tanácsának óhaját, hogy Pécssett önállóan, független intézményként működjen tovább.

Az elüldözött egyetem további sorsát az az augusztus 12-i miniszteri rendelet döntötte el, amely kimondotta, hogy az az 1920/21. tanév végéig Budán marad. A rendeletről leiratban értesítette Haller Szeged város vezetőségét és az Egyetemi Tanácsot is. Ez utóbbi ezt követően ajánlotta Szandtner Pált, a jogi kar tanárát kormánybiztosnak, akinek az lett ezt követően a feladata, hogy majd a helyszínen az elhelyezést irányítsa, valamint készítsen pontos és részletes költségvetési tervezetet az épületek átalakításáról, a berendezésekről és felszerelésekről. Ettől kezdve ő lett a Szegedre költözés egyik koordinátora. A kormánybiztosi kinevezés (és a költségvetési tervezet összeállítása) mindenesetre azt jelezte, hogy a kormány komolyan gondolja a következő évi költözést.

3. Másfél év Budán

Miközben a tavasz folyamán a tanári kar néhány tagja a leköltözés ügyében többször Szegeden tárgyalt, Budán elkezdődött az oktatás. Február végén a minisztertanács hozzájárult ahhoz, hogy a két elüldözött egyetem, a kolozsvári és a pozsonyi a törvényhozás végleges döntéséig „kifelé és fölfelé egy egyetemenként ideiglenesen Budapesten helyeztessék el”,⁶⁴ a működés időpontját illetően azonban egyelőre a jogi, a bölcsész-, valamint a matematika- és természettudományi karokon az 1920/21-es tanévet jelölte meg.

Az itt működő egyetem célja az volt, hogy fönntartsa a folytonosságot, egyben tartsa a tanári kart, és ne engedje a hallgatóságát szétszéledni. A budai oktatás a számos nehézség ellenére, március 16-án kezdődött meg. Ekkor tulajdonképpen az 1919/20-as tanév két szemeszterét összevonva tartották meg, majd 1920 őszén már (többé-kevésbé) rendes félév következett. Az egyik legnagyobb gond a megfelelő helyiségek, felszerelési tárgyak hiánya volt, ráadásul mindkét egyetem könyvtára az eredeti székhelyén maradt. Súlyos problémát jelentett mind a hallgatók, mind a tanárok számára a lakáshiány. A tanulmányi munka során komoly nehézséget okozott az is, hogy a hallgatók jelentős része nem tudta bemutatni a lecke-könyvét, emiatt a tanulmányi előmenetelükről bizonyítvánnyal nem rendelkeztek.

⁶³ A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem elüldözéséről: POPÉLY 2005.

⁶⁴ SZTEL Bp. 115–1919/20. E. T. sz.

Ennek az volt az oka, hogy a száműzött egyetemek az irattáraikat nem tudták magukkal hozni Kolozsvárról, illetve Pozsonyból.

A fenti gondok, problémák ellenére az 1919/20-as tanévben a bölcsészeti és a természettudományi karokon a budai Paedagogium épületében folytak az előadások. A természettudományi fakultás hallgatói részben áthallgattak a műegyetemre is. A II. kerületi Szegényház utcai községi iskola épületében (melyben a quaestura, vagyis a gazdasági hivatal is működött, és ugyancsak itt volt a két rektor lakása) a joghallgatók és (részben) az orvostanhallgatók kezdték meg tanulmányaikat. Az orvoskar problémája hónapokig megoldatlan maradt. A két „kooperáló” egyetem rektorai és orvoskari dékánjai február 13-án részletes előterjesztésükben a VKM-et sürgették, hogy kezdhesék meg az oktató-gyógyító tevékenységüket. Arra hivatkoztak, hogy olyan vidéki város jelenleg nincs Magyarországon, ahol 9–9 elméleti orvosi intézet és orvosi klinika egyhamar elhelyezhető volna, holott „kis jóakarattal és aránylag nem nagy anyagi áldozatokkal ez Budapesten, de csakis Budapesten elég gyorsan megoldható lenne”.⁶⁵ Ráadásul, a debreceni orvosi kar „félkész” állapotban van, a budapesti fakultáson pedig olyan elképesztő a zsúfoltság (mintegy 7000 beiratkozott hallgatója van), hogy a gyakorlati oktatás „illuzóriussá” vált. Az előterjesztésben konkrétan felsorolták azokat az intézményeket, illetve épületeket, melyeket fel lehetne használni a két orvosi kar céljaira: például az Irgalmasrendiek budai kórháza, a fehérkereszt gyermekkórház, a Révész utcai hadirokkant-kórház, a régi Szent János Kórház, a Szegényház téri fertőtlenítőintézet stb., az igénybe vett épületek átalakítása, felszerelések, berendezések beszerzése és az éves bérösszeg pedig összesen 6 500 000 koronát emésztene föl.⁶⁶ Úgy tűnik, a kormányzat részéről a felterjesztésben említett „kis jóakarattal” megvolt, mert a március 25-i 27 258. számú minisztertanácsi rendelet értelmében a két orvosi kar is megkezdhette a működését, ám – a kellő helyiségek hiánya, illetve anyagai okok miatt – valójában csak hónapokkal később kezdődött el az oktatói munka, az 1919/20-as tanév II. (pót-)szemeszterében csupán a szigorlatokat tartották meg.

A két egyetem vezetése elhatározta közös ülések rendszeresítését, közös hivatalos órák tartását, gazdasági ügyeik vitelére közös gazdasági bizottságot választott, s a hallgatók jóléti ügyeinek gondozására egyetemközi bizottságot alakított. Az egyik egyetemre beiratkozott diák a másik előadásait külön beiratkozás nélkül is látogathatta. 1920 tavaszán a Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán 9, a jogin 8, az orvosin 6, a természettudományin

⁶⁵ Schneller István, Fenyvessy Béla, valamint Pekár Mihály és Lechner Károly dékánok előterjesztése: MNL OL K 636 fond 129. doboz 1922–14–26371., sz. n.

⁶⁶ MNL OL K 636 fond 129. doboz 1922–14–26371., Bp. 382–1920. E. T. sz.

4, összesen 27 egyetemi tanár (néhány meghívott oktatóval együtt) 80 előadást hirdetett meg, melyekre mindössze 230 hallgató iratkozott be.⁶⁷ Amint eljutott annak a híre Erdélybe, hogy a Ferenc József Tudományegyetemen Budán megkezdődött az oktatás, az erdélyi magyar fiatalság – részben a sorozások elől menekülve – egyre nagyobb számban igyekezett Magyarországra. („Erdélyből s az ország még ma megszállottnak mondható részeiből nagyobb számmal jöttek a fővárosba ifjak főiskolai tanulmányaik folytatása végett, akik a magyar nemzet testébe való tartozásuk átértékelésétől és tudatától hajtva nem bírták magukat arra rászánni, hogy a románná felavart kolozsvári egyetemre, illetőleg a pozsonyi cseh egyetemre iratkozzanak be, avagy más ellenséges fennhatóság alá hajtott főiskolára járjanak” – írják Schneller István prorektor és Pekár Mihály pozsonyi orvoskari dékán február 23-i közös feliratukban.⁶⁸)

A növekvő diáklétszám azonban azt is jelentette, hogy felhígult a hallgatószám, a tanulás minősége csökkent, és a fegyellemmel is gondok voltak. Moór Gyula egy 1920. november 27-i magánlevelében arról tájékoztatta Kolosváry Bálintot, hogy állítólag mintegy 1500 hallgatója van az egyetemnek, ebből 5–600 orvos, és 2–300 joghallgató, de közülük előadásra úgyszólván senki sem jár, 2-3 ember lézeng a legtöbb tanárnál, „a szigorlatok színvonala pedig a 1919-ikénél is igen tetemesen rondább”.⁶⁹ Ami pedig a fegyelmet illeti, október közepén a Paedagogium épületében a *numerus clausus* törvény által keltett közhangulatban „zavargó incidensre” került sor. Schneller 1920. október 14-i, Hallerhez írott felterjesztéséből azonban az derül ki, hogy „budapesti betolakodók” (tehát nem a száműzött egyetem diákjai!) voltak azok, akik „zsidókat el- és kivertek; nőt is pofoztak és kidobtak.”⁷⁰ Egy október végi jelentése szerint: „A budapesti egyetemi ifjúság [...] behatolt a kolozsvári és pozsonyi egyetemek területére [...] minden közelebbi inquirálás nélkül még a katolikus ifjakat is mint zsidókat pofozott, véresre vert [...] őket az egyetemről kidobta.”⁷¹

Ez Schnellert annyira fölháborította, hogy azt kérte a kultuszminisztertől: ha máskor nem kap rendőri segítséget, akkor a minisztertanács határozata értelmében „a további zavargások meggátlására szükséges intézkedéseket a honvédelmi és belügyi miniszter urakkal egyetértőleg legerélyesebben fogantathassa”.⁷² Az Egyetemi Tanács egyébként felhatalmazta a prorektort,

⁶⁷ MÁRKI 1922. 132.

⁶⁸ MNL OL K 636 fond 76. doboz 1920–13–73841., 16.990/1920. ikt. sz.

⁶⁹ SZTEL Egyetemi Tanács iratai 7. doboz ikt. sz. n.

⁷⁰ MNL OL K 636 fond 74. doboz 1920–11–135267.

⁷¹ LADÁNYI 1979. 173.

⁷² SZTEL Bp.199–1920/21. E. T. sz.

kérjen Hallertől engedélyt arra, hogy a zavargások megismétlődése esetén az egyetemet a rend helyreállításáig bezárhassa. Erre végül nem került sor.

Minden probléma ellenére októberben végül megkezdődött az új tanév, a korábbi épületekben. Az 1920/21-es tanév első szemeszterére 1003, a másodikra 1289 hallgató iratkozott be.⁷³ Augusztus 7-én végre átléphette a magyar–román határt, és megérkezett Budapestre az egyetem sokat szenvedett professzora, Apáthy István dékánhelyettes is, akit kelet-magyarországi főkormánybiztosként koholt vádakkal letartóztattak a román hatóságok. Június 21-én a nagyszebeni hadbíróóság 5 év kényszermunkára ítélte, de másodfokon november 11-én a bukaresti legfelsőbb katonai törvényszék minden vád alól fölmentette. Az őt üdvözlő Egyetemi Tanács előtt a professzor szeptember 27-én kijelentette: bár az idők folyamán politikával is foglalkozott, de ez csak azért történt, hogy „a nemzeti érzést és nemzeti önérzetet ápolni és éleszteni segítsen.”⁷⁴

4. A Ferenc József Tudományegyetem „átmentésének” kísérlete Kolozsváron

Míg a magyar fővárosban 1919 végétől lázas tervezgetés folyt az egyetem jövőjét illetően, 1920 tavaszán pedig Budán a „csonka-egyetemen” elkezdődött az oktatás, addig a Kolozsváron maradt professzorok a várakozás, a passzivitás álláspontjára helyezkedtek. Ezt csak akkor adták fel, amikor 1920 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a békediktátum mindenképpen szentesíteni fogja Erdély és Kolozsvár megszállását, tehát már nincs miben reménykedni. Eljött az aktív cselekvés ideje.

Erre készítette az Egyetemi Tanács Kolozsváron maradt tagjait az is, hogy sok erdélyi fiatal várta, hogy befejezhesse a háború miatt félbemaradt tanulmányait. Közülük a katonaköteles korban lévők egyébként sem hagyhatták el Románia területét, azaz nem iratkozhattak be magyarországi egyetemekre. 1919. május 12. óta pedig egy újabb leérettségizett évfolyammal szaporodott a várakozók száma. Részben ezeknek a tényeknek a hatására jutott arra a következtetésre a rektor, hogy „egyelőre – bár bizonytalan időre – a magyarságnak az egyetemi oktatás ügyét saját erejéből kell megoldania”. Ráadásul, tette hozzá: „hasonló óhajtást juttattak kifejezésre a pénzügyi és egyházi körök”, valamint „az erdélyi magyarság politikai vezetői” is.⁷⁵

⁷³ MÁRKI 1922. 176.

⁷⁴ SZTEL Bp. 209–1920/21 E. T. sz.

⁷⁵ SZTEL LXIII–1919/920. E. T. sz.

Az autonóm magyar egyetem tervét konkrétan Réz Mihály, a politika-tan professzora vetette fel az Egyetemi Tanács 1920. április 17-i ülésén, de Márki Sándor azt írta a naplójában, hogy igazából a Sidney B. Snow amerikai unitárius lelkész vezette angol–amerikai egyházi delegáció szorgalmazta ezt az ügyet: „Az angolok határozottan kívánják, hogy a magyarok visszakapják a kolozsvári egyetemet – abban az esetben is, ha Erdély a románoké lesz. Mint Rákóczi korában az enyedi »egyetem« számára, gyűjtének a kolozsvári egyetem számára is. Esetleg ők, talán az amerikaiakkal, egy felekezeti közti magyar egyetemet sürgetnének oly széleskörű autonómiával, hogy a tanárok pusztán keblbi választás alapján, kinevezés nélkül működjenek.” Az angolok egyébként gyűjtöttek már 24 000 dollárt a református diakonissza-képzőre, de „a felekezeti közti egyetem tervével akarják ezt is egybekötni” – írta Márki.⁷⁶ A Réz Mihály által felvázolt terv tehát egy teljes autonómiával bíró intézmény felállítása volt, amelynek professzorai állami kinevezés nélkül nyerték volna el státuszukat.

A felvetést általános tetszés és támogatás fogadta. Az Egyetemi Tanács mellett az erdélyi magyar történelmi egyházak képviselői által 1920 júniusában létrehozott Felekezeti közti Tanács lett az egyetemalapítás mozgatórugója. A kolozsvári református, illetve unitárius, valamint a gyulafehérvári római katolikus püspökök azonnal a terv mellé álltak, és felajánlottak a felállítandó egyetem céljaira több egyházi ingatlant, emellett gróf székhelyi Mailáth Gusztáv Károly püspök bejelentette, hogy anyagilag is támogatja a tervet.

A szervezőmunka mintegy két hónapot vett igénybe, végül a Felekezeti közti Tanács 1920. június 21-i ülésén kimondták a felekezeti közti autonóm egyetem felállítását, mely Gyulafehérváron a) római katolikus hittudományi fakultásból, Kolozsváron pedig b) protestáns teológiai, c) jog- és államtudományi, d) orvostudományi, e) bölcsészettudományi és f) közgazdaságtudományi karokból áll. Az egyetem az erdélyi magyarság részben még megmaradt intézményeire kívánt támaszkodni, a tanári kar pedig a Ferenc József Tudományegyetem még Kolozsváron lévő professzoraiból, valamint az időközben szintén kisajátított Kereskedelmi és Gazdasági Akadémia felső tagozatán oktató tanáraiból állt volna össze.

Kolozsvári kalkulációi szerint a felállítandó intézmény költségvetése 4 000 000 korona lenne, amihez az első évben még 1 000 000-t kell számítani a felszerelésekre. Azzal kalkulált, hogy a költségeket részben a tandíjból, részben az erdélyi magyar társadalom áldozatkészségéből és a budapesti kormányok támogatásából lehetne fedezni. A kolozsvári terveket

⁷⁶ MNL BML XV. 33. 251. 4259. (1920. április 17.)

magyarországi részről támogatták, viszont konkrét lépések nem történtek, mivel a felekezeti egyetem terve hamarosan elbukott. Nem csak a kormány, hanem a Budán tartózkodó kollégáik is támogatták a kolozsvári terveket. Ennek jeleként – „a rendkívüli viszonyokra” való hivatkozással – lemondtak a dékán- és rektorválasztási jogukról, emiatt még egy tanévre hivatalában maradt az 1919-ben megválasztott rektor és az Egyetemi Tanács. Schneller István egyébként 1921. április 4-én végleg lemondott prorektori tisztségéről, az utóda Menyhárh Gáspár jogi kari dékán lett, aki az 1921 nyarán megejtett rektorválasztásig látta el a rektori teendőket.

Hiába volt az erdélyi magyar egyházak, a politikai vezetők és a budapesti kormányzat támogatása, mert a sovinszta, dühödten magyarellenes bukaresti kormány elbuktatta ezt a nagyszerű tervet. Mídőn 1920. június 21-én a három erdélyi püspök (Nagy Károly, Ferencz József és Mailáth Gusztáv Károly) egyszerűen bejelentette a bukaresti közoktatási miniszternek az egyetem megalapítását, arra még csak válasz sem érkezett. (A bejelentés formulának az volt utóbb a hivatkozási alapja, hogy a trianoni békediktátumnak még nem történt meg a ratifikációja.) Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Bukarestben az időhúzásra játszanak, mert a beadványt ide-oda „passzolgatták” a minisztériumok között. (A román illetékeseknek az egyetemmel kapcsolatos állásfoglalását nem kis részben befolyásolta az a durva magyar-, illetve egyetemellenes kampány, amit a román lapok folytattak a nyár folyamán.)

A hónapok óta folyó hercehurca és az egzisztenciális kilátástalanság miatt egyébként szeptemberben a 20 fős professzori karból többen – köztük a december végén kiszabadult Apáthy István, valamint Réz Mihály, bár a budapesti kormányzatnak az volt az álláspontja, hogy a „magyarság maradjon Erdélyben s folytassa működését”,⁷⁷ – az önkéntes repatriálás mellett döntöttek.

Itt kell megemlítenünk, hogy 1920 ősze és 1921 nyara között többen elhunytak a professzorok közül. Elsőként Somló Bódog, a jogbölcselet professzora távozott az élők sorából: 1920. szeptember 28-án 47 évesen Kolozsvárott öngyilkos lett. Őt – időrendben – november 3-án Bochkor Mihály, a magyar alkotmány- és jogtörténet tanára követte (43 évesen tüdőgyulladásban halt meg), majd a következő év tavaszán, 1921. március 16-án Hevesi Imre „megdöbbenően tragikus halálának” híre rendítette meg a tanári kart. Két hónappal később, május 24-én – távol szeretett városától – Genfben távozott az élők sorából az előző ősszel repatriált Réz Mihály. Július 5-én újból végső búcsút kellett venni a tanári kar egy tagjától: Genersich Gusztáv

⁷⁷ SZTEL XCIII–1919/920. E. T. sz.

gyermekgyógyász rövid szenvedés után, 56 éves korában hirtelen elhunyt. Ezzel azonban a temetések sorozata még mindig nem ért véget. Augusztus 29-én – amikor a professzorok nagy része már Szegeden volt, vagy oda készülődött – 67 évesen elhunyt az ókortörténet tanára, Schilling Lajos, aki – bár 1919-től élvezhette volna a nyugdíjas professzorok jól megérdemelt pihenését – kivette részét az 1920-21-es küzdelmekből.

Visszatérve a kolozsvári próbálkozásokra, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a román illetékesek „szabotázsá” miatt 1920 őszén semmiképpen sem lehet elkezdni az oktatást a felekezeti közti egyetemen, az Egyetemi Tanács és a Felekezeti Tanács tagjai szeptember 3-án úgy döntöttek, hogy más formában kísérlik meg átmenteni a magyar nyelvű felsőoktatást: felállítják a tanárvizsgáló bizottsággal kiegészített református tanárképző intézetet.

Az intézet felépítését, szervezeti szabályzatát Kolosváry Bálint dolgozta ki. Néhány nap alatt elkészült a munkával, és szeptember 8-án előterjesztette a meghívandó tanárok névsorát. A tervezetből kiderül, hogy bár az elmúlt tanévben sok kiváló tudós tanár távozott el Kolozsvárról, az oktatás magas színvonalát biztosítani lehetett. Részt vett az oktatásban egyebek mellett Bartók György (filozófia), Csűry Bálint (magyar hangtan), Kelemen Lajos (Erdély története), Marót Károly (klasszika-filológia), Moldován Gergely (román irodalom és történelem), Roska Márton (régészet), Szádeczky-Kardoss Gyula (ásványtan), Szőkefalvi Nagy Gyula (matematika) és Varga Béla (pedagógia).

A református teológiai fakultás igazgatója Ravasz László püspökhelyettes lett, az ezen belül létrehozott (és teljes önállóságot élvező) tanárképző intézet elnökévé Márki Sándort, helyettesévé Bartók Györgyöt választották meg. Az intézet újjászervezését a fenntartók október elején írásban bejelentették a közoktatásügyi főtitkárság kolozsvári vezetőjének, Octav Prie államtitkárnak, majd egy hónappal később a kormánytól írásban kérték az elismerést is.

Mivel a tanárképző fenntartását (az első szemeszter közel 500 000 lejt emésztett fel) az erdélyi magyar társadalom vállalta magára, Kolosváry Bálint nem anyagi támogatásért fordult Budapesthez, hanem egyéb ok miatt. Azt kérte, hogy a kormány ismerje el a tanárképzőt, illetve az ott szerzett okleveleket, emellett pedig ne hiányozzék az erkölcsi támasz sem, mert – mint írta az október 27-én Schnellernek küldött levelében – „existenciánk elismerésének kiküzdése így is elég nehéz feladat számunkra itt, hol minden életjelt el szeretnének fojtani, ha az magyar. A tanárképzőnél és teológiánál munkát vállalt professzorok megtették ezt az ideiglenes jellegű lépésüket bízva abban, hogy a Ferenc József egyetem végleges

elhelyeztetéséig csakugyan szabadságot állapotúaknak tekinthetnek.”⁷⁸ Ezt a kérést Budapesten „acceptálták”, és megnyugtatták a kolozsváriakat, hogy az egyetemi státusuk nincs veszélyben: 1921. január 10-én Vass József rendeletével a kolozsvári tanárokat a szerzett jogaik teljes épségben tartásával szabadságolta.

A tanárképző tanrendje szerint az I. félévben 36 tanár 86 tárgyban tartott előadásokat és szemináriumokat. Az előadások száma és tematikája túlmutat a hagyományos tanárképző intézet keretein. Az 1920/21-es tanév első szemeszterére 199 hallgató iratkozott be.⁷⁹ Az oktatást számos nehézség akadályozta. Így például az ostromállapotból következő kijárási tilalom miatt a tanári gyűléseket olykor nem lehetett megtartani, a hallgatók ösztöndíja az infláció miatt elértéktelenedett, az alapítványi szálláshely kevés volt, azok a helyiségek, melyekben az oktatás folyt, egymástól messze, a városban szétszórtan helyezkedtek el. A fenti gondok ellenére (nem beszélve arról, hogy még mindig nem dőlt el, a román hatóságok egyáltalán elismerik-e a tanárképzőt) a második szemeszterben 190-en iratkoztak be, akik közül az év végén 44-en tettek le alap-, szak- vagy pedagógiai vizsgát, vég bizonyítványt pedig 27 jelölt kapott. Oklevelet az intézet sem az első, sem a második félévben nem adott ki, mivel a román állam ehhez nem járult hozzá – az 1920/21-es tanévben tulajdonképpen úgy folyt az oktatás, hogy az intézmény hivatalos elismertetése nem történt meg. A román hatóságok magatartása most is elutasító volt, akárcsak a sovinizta román sajtóé, amely már 1920 őszén megindította a támadást az intézet ellen.

A tanárképző elismertetése érdekében természetesen folyamatos erőfeszítések történtek 1921 tavaszán is. Ez ügyben márciusban Bukarestben tárgyalta Ravasz László püspökhelyettes és Kolosváry Bálint rektor, ám semmi eredményt nem tudtak elérni. Április 1-jén végre a korábbi megkeresésekre reagált Octav Prie oktatásügyi államtitkár: hivatkozva az 1883. XXX. tc. 60. §-ára, mely szerint a tanárok minősítése kizárólag az állam joga, felhívta az intézmény vezetőit, hogy sürgősen mutassák be: ki, milyen alapon alapította a református tanárképző intézetet, mi a tanterve, miből tartják fenn, valamint kimutatást kért az oklevelet nyert hallgatókról. A választ ugyan Márki öt nap alatt elkészítette, és el is juttatta az államtitkárhoz, az illetékesek ismét az időhúzáshoz folyamodtak, miközben sejtetni engedték, hogy a válasz úgyszólván elutasító lesz. Az egyéves próbálkozás, erőfeszítés azzal ért véget, hogy 1921. szeptember 11-én a Református Tanárképző Intézet működését Prie államtitkár meglepetésszerűen betiltotta, majd a kiküldött

⁷⁸ SZTEL VII–1920/21. E. T. sz.

⁷⁹ MNL BML XV. 33. 251. 4620. (1920. november 25.)

kormánybiztos némi vizsgálódás után „az állami törvények megsértése” címén a tanintézetet bezáratta, az irattárát pedig lefoglaltatta.⁸⁰

Mielőtt azonban az intézet végleges felszámolása megtörtént volna, már elkezdődött a professzorok egy részének repatriálása. Ennek előzménye az volt, hogy márciusban eldőlt, ősszel Szegeden működik tovább a Ferenc József Tudományegyetem, melyre várják a még Kolozsváron lévő tanárokat is. Tehát, amikor Prie államtitkár bezáratta a tanárképzőt, a tanárok jó része már Szegeden volt. Akik maradtak, azok általában valamelyik egyházi iskolában tanítottak tovább (például Boga Lajos, Balogh Ernő és Xantus János a római katolikus főgimnáziumban), vagy állami szolgálatba álltak (mint Szádeczky-Kardoss Gyula, aki haláláig a Román Földtani Intézet főgeológusa volt).

5. Az egyetem szegedi elhelyezését elrendelő törvény

1920. november végén – több hónapnyi szünet után – ismét történt valami az egyetem ügyében. Haller István kultuszminiszter 29-én leiratban közölte Aigner Károly főispánnal, hogy tárgyalt az igazságügyi és kereskedelmi miniszterekkel, s „az ő előzékeny támogatásuk révén most már biztosítva látom Szegeden az egész egyetem elhelyezését”. Arra kérte azonban a várost, hogy amint az ítéltábla elhelyezéséről gondoskodott, úgy a főügyészség elhelyezése iránt is „sürgősen intézkedni szíveskedjék, hogy 1921. évi június 20-án a táblaépület teljességében az egyetem céljaira átadható legyen”.⁸¹ A leiratban már konkrét feladatokat is megfogalmazott: intézkedjenek, hogy a városi felsőkereskedelmi iskola, melynek Tisza Lajos körúti épületébe az ítéltábla költözik, az állami felsőkereskedelmi iskolában találjon elhelyezést. Haller azt is kérte, hogy mivel az orvoskari elméleti intézeteket egyelőre a Rókus utcai városi elemi iskola épületében helyezik el, ennek átadásáról mielőbb gondoskodjanak, a városi (piaristák vezette) főgimnázium pedig fogadja be az állami főgimnáziumot, mert annak épületét a matematika- és természettudományi kar foglalja majd el. A városi kórházban fogják elhelyezni az elmekórtani, valamint a bőr- és bujakórtani klinikákat, amelynek a telkén külön bonctani pavilon létesülne a bonctani és a törvényszéki orvostani tanszékek részére.

Ettől kezdve volt feladata bőven, s a város vezetésének előbb-utóbb szembesülni kellett azzal a problémával, hogy miként lehet az épületkérdést

⁸⁰ MTA-K Ms. 5163/52.

⁸¹ Szeged 1 (1920) december 10. 1.

megoldani. Először azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kellett meghoznia a végleges döntést az egyetem költözéséről, s erről meg kellett alkotni azt a törvénytervezetet, amelyet a nemzetgyűlés elé lehetett terjeszteni.

Erre azonban még hetekig kellett várni. Pécs és Szeged kijelölését az a tény indokolja, hogy az 1912: XXXVI. törvénycikk – amely a debreceni és a pozsonyi egyetem felállítását rendelte el – tárgyalása során az Országgyűlés elismerte e városok alkalmasságát. A négy egyetem fenntartását csak azok ítélték feleslegesnek, akiket egyoldalú pénzügyi szempontok vezéreltek. Vass József kultuszminiszter szerint azonban a fiskális aspektus helyett azt kellene figyelembe venni, hogy Magyarországnak a háború utolsó évéig 18 000 000 lakos mellett csak két működő teljes egyeteme volt. (A pozsonyin és a debrecenin ugyanis 1918-ban még bizonyos karok nem működtek, illetve szervezés alatt álltak.) Vass feltétlenül szükségesnek ítélte a négy egyetem fenntartását, mert a népesség számához viszonyítva „Magyarország Oroszországgal állott egy színvonalon”. (1914-ben Olaszországban 1,3 millió, Ausztriában 2,5 millió, Romániában 3 millió, míg Magyarországon 6 millió lakosra esett egy egyetem.) Nem volt nélkülözhető a négy egyetem fenntartása azért sem, mert az elcsatolt országrészek magyar ifjúsága felsőbb tanulmányai szempontjából „a jövőben is a magyar egyetemekre lesz utalva”.

Az előterjesztést Horthy Miklós kormányzó április 30-án jóváhagyón tudomásul vette, s hozzájárult, hogy a miniszter „alkotmányos letárgyalás céljából a nemzetgyűlés elé terjeszthesse”.⁸² Egy héttel később, május 7-én végre Vass betérjesztette törvényjavaslatát a nemzetgyűlésnek. Miután az illetékes szakbizottságok elfogadták a törvényjavaslatot, azt a nemzetgyűlésnek kellett letárgyalnia, ami június 14–16. között történt meg. Az első ülésnapon Hódmezővásárhely képviselője, Szádeczky-Kardoss Lajos (az egyetem szabadságolt professzora) ismertette,⁸³ és elfogadásra ajánlotta a tervezetet. Érvei jórészt megegyeztek Vass József kultuszminiszter indoklásával. A javaslat „távolabbi eszményi célja” – mondta a professzor – a magyar tudományosság fejlesztése, emellett pedig „ellenséges szomszédaink felett kulturfőlényünknek továbbra is fenntartása és jövőre is biztosítása”. Miután a képviselők előtt ismertette az egyetem száműzetésének történetét, ő is megemlítette, hogy a világháború előtt más országokkal (többek közt Romániával) egybevetve, nagyon kevés egyetemünk volt, márpedig, ha biztosítani akarjuk a kulturfőlényünket, legalább négy egyetemre van szükségünk.

⁸² MNL OL K 636 fond 105. doboz 1921–11–85665.

⁸³ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló XIV. Budapest, 1921. 19–24.

Végül, június 16-án a nemzetgyűlés a javaslatot harmadik olvasatban, vita nélkül elfogadta, és azt 27-én a Budapesti Közlöny (a hivatalos lap), mint az 1921. évi XXV. törvénycikket leköszölte.⁸⁴

6. Az egyetem elhelyezésének nehézségei

Miután a jogi alapja megteremtődött annak, hogy a Ferenc József Tudományegyetemet (ideiglenesen) Szegeden helyezték el, a legsürgősebb feladat az lett, hogy a város teljesítse sokat hangoztatott ígérését: biztosítson megfelelő épületeket az egyetem (vagyis az intézetek, a professzorok és a tudományos és műszaki segédszemélyzet, valamint a hallgatóság) számára. Ez azonban cseppet sem bizonyult egyszerű feladatnak.

A régebben megnyitott kolozsvári és debreceni egyetem esetében központi beruházásból és helyi erőfeszítéssel (előbb-utóbb) új egyetemi épületkomplexumot emeltek, csak hogy a vesztes háború és az azt követő összeomlás, katonai megszállás, majd országcsönkítés után nagyobb arányú építkezésre még csak álmodni sem lehetett. Emiatt a város vezetése kénytelen volt a meglévő közintézmények épületeinek egy részét átengedni az egyetem számára. A nehézséget csak növelte, hogy egyes, átadásra kiszemelt épületben a megszállt területekről mind nagyobb számban a városba özönlő kiutasítottak egy részét helyezték el. Bár a város vezetői 1921 tavaszán nyarán törekedtek arra, hogy az épületkérdést a lehető legkisebb konfliktusok, egyéni és közösségi sérelmek elkerülésével oldják meg, ez azonban nem sikerült – mert nem sikerülhetett.

Arról a tervről, hogy az iskolaépületek egy részét át fogják adni az egyetem számára, ezért pedig intézményeket kell összevonni, már 1920 nyarán értesültek az érintettek. Az igazgatók egy feliratukban – pedagógiai okokra hivatkozva – arra kérték az oktatásügyi tárca vezetőjét, hogy keressen más megoldást. Csak hogy a kultuszminisztérium semmit sem tudott tenni. Az ország anyagi helyzetének ismeretében nyilvánvaló volt, hogy építkezésre szó sem lehet (az egymást követő pénzügyminiszterek így is ellenezték a két egyetem megtartását), akkor pedig nem maradt más hátra, mint a nádrágszűj-megszorítás.

Az érintett középiskolák vezetői sehogyan sem tudtak belenyugodni a kialakult helyzetbe, ezért 1921. május elején személyesen a kultuszminiszternek kellett Szegedre utaznia, hogy megnyugtassa őket. Az elégedetlenedő iskolaigazgatók azt kérték, hogy „az egyetem elhelyezése lehetőleg

⁸⁴ ÁMÁN 2021. 138–143.

a jelenlegi iskolák megbolygatása nélkül oldassék meg”.⁸⁵ (Persze leszögezték, hogy ők nem egyetemellenesek, csak a középfokú oktatás színvonalát féltik...) Végül a miniszter egy május 5-i szegedi értekezleten kijelentette: csak egy évre kell átadni az épületeket (ebből a valóságban 4-5 év lett), de tudomásul kell venni, hogy az „összes áthelyezett középiskolák szeptember 1-től új helyiségekben tartoznak a tanítást megkezdeni”.⁸⁶

Nem csak az érintett iskolaigazgatók ellenállása okozott gondot a város vezetőségének, hanem az Ítéltábla elnökének önzése is. Az Ítéltábla impozáns Dugonics téri épületébe a dékáni, a rektori hivatalok, a quaestura (a gazdasági hivatal), valamint a bölcsészeti és jogtudományi karok költöztek volna. Ennek a kellő időben történő kiürítésén állt vagy bukott az egyetem őszi megnyitása. Bár 1920-ban egyszer már sikerült megegyezni az épület átadásáról az akkori igazságügyminiszterrel és az Ítéltábla elnökével, 1921-re változott a helyzet. Az új elnök, Hamza Géza mondvacsinált okokra hivatkozott, valójában presztízskérdést csinált az épület átadásából, ezért igyekezett megakadályozni azt. Akadékoskodása nyitott fülekre talált Tomcsányi igazságügyminiszternél. Rá hivatkozva Hamza május 12-én olyan ultimátumszerű feltételt szabott, amelynek teljesítése miatt a városnak komoly plusz terheket kellett magára vállalnia. A június 22-i, indulatos városi közgyűlésen Somogyi Szilveszter végső érve az volt, hogy „ha akarjuk az egyetemet, alkalmazkodnunk kell a föltételekhez. Az igazságügyminiszter úr nyakunkra tette a kést...”⁸⁷

Végül tehát, ha nagy áldozatok árán is, de a Dugonics téri épületet sikerült megszerezni az egyetem számára. A másik, kezdettől fogva igényelt épületet, a „Leszámítoló Hivalt” azonban csak évekkel később, 1925-ben adta át Walko Lajos kereskedelemügyi miniszter az egyetem számára. Az állami fiúfőgimnázium impozáns épületébe a természettudományi intézetek kerültek. Ezt sikerült a leghamarabb, már 1921 elejére kiüríteni, a tanulók és tanáraik a városi (piarista) főgimnázium épületébe kerültek át. A hajléktalanok menhelyén a kórtani intézet és a belgyógyászati diagnosztika, fül-, orr-, gége- és fogászati ambulatóriumok kaptak helyet. A régi városi kórház elmebetegének épületébe került a bőr- és bujakórtani klinika. A Pulcz utcai kisegítő kórházban az elmeorvosozási klinika idegosztályát, a Rókus utcai elemi iskolában a bonctani-, kórbonctani- és orvostani intézetet, az állami szemkórházban a szemklinikát, a városi gyermekkórházban és a szomszédos bérházban a gyermekklinikát helyezték el. Az állami vas- és fémipari iskola (helyi elnevezéssel: felső ipariskola) új épületébe a sebészeti

⁸⁵ Friss Hírek 12 (1921) május 6. 1.

⁸⁶ Szeged 2 (1921) május 7. 1.

⁸⁷ Szegedi Napló 3 (1921) június 23. 1.; ANTAL 2015. 64–78.

és belgyógyászati klinikák, közegészségtani és élettani intézetek, valamint az egyetemi gyógyszertár kerültek. A női klinikát a Bábaképző Intézet épületébe helyezték el.

Az általános épülethiány nemcsak a különböző intézmények elhelyezését gátolta, hanem a professzorokét is. A lakáshiány orvoslására Szandtner Pál kormánybiztos fölvetette a közalkalmazottak létszámának csökkentését, ebből azonban nem lett semmi, mint ahogy abból sem, hogy a város új bérpalotát építsen. Emiatt néhány héten belül nyilvánvalóvá vált, hogy Szeged – a másfél éves ígéretek ellenére – nem tud az összes professzor számára lakást biztosítani. Szeptember második felében a városba érkezett professzorok és egyetemi személyzet háromnegyedének még nem volt lakása. Végül a város vezetése kénytelen volt átmeneti megoldáshoz folyamodni: azokat, akiknek a családja a fővárosban maradt, szállodákban helyezték el. A diákság elhelyezése legalább ekkora nehézséget okozott. A tanév kezdetén a hallgatónak csak egy kis része számára tudtak szállást biztosítani néhány egyesület (például a „DMKE” – Dél-Magyarországi Kulturális Egyesület) konviktusában.

Az épületmizéria és a fölmerülő plusz költségek kérdése természetesen szóba került a város június 22-i, indulatos közgyűlésén. A heves vita során kiderült, Szeged tulajdonképpen már nem is hét-, hanem nyolcmillió korona hitelt kénytelen fölvenni, mert időközben a kiadások nőttek. Somogyi a vita során azt mondta, hogy ez az egymillió „az építkezéseknél illetőleg az átalakításoknál felmerülő költségek »főle« lesz”. Csakhogy kiderült, a nyolcmillión felül lesz „pótfőle” is, ugyanis „az előterjesztés szerint a város három hónapra szállodai szobákat foglal le a lakásokban el nem helyezhető egyetemi tanárok részére, és erre a célra 150.000 K szükséges” – írta a Friss Hírek.⁸⁸ A vita végén a polgármester azzal riogatta a tanácsnokokat, hogy „ha az ősszel nem nyílik meg a szegedi egyetem, soha nem kapjuk meg”.⁸⁹ Végül négy képviselő kivételével a közgyűlés megszavazta a városi tanács javaslatát az egyetem Szegedre kerüléséről. Végre nekiláthattak az épületek átalakításának.

A munkálatok eleve igen megkésve, csak június 27-én kezdődtek el, bár a terveket Korb Flóris még április–május folyamán elkészítette. Az idő rövidege miatt a város fölmentést kapott a nyilvános közbeszerzési pályázat meghirdetése alól. A szép haszonnal járó megbízást egy helyi nyugalmazott katonatiszt-nagyvállalkozó cége, a Szegedi Építőipari Rt. nyerte el. Július elején már mintegy kétezren dolgoztak; egyszerre négy-öt helyen folyt a munka, de a kelleténél még így is lassabban haladtak. Július végén már a polgármester

⁸⁸ Friss Hírek 12 (1921) június 22. 2.

⁸⁹ Szegedi Napló 44 (1921) június 23. 3.

is aggódott. Gyorsabb tempót remélt – nyilatkozta az egyik szemle után – „mert így nagyon is kétséges, hogy alkalmas időre befejezést nyerjenek az átalakítások”.⁹⁰ Mint utólag kiderült, a munkák egy részével valóban nem lehetett határidőre elkészülni, bár rohamtempóban folytak az átalakítási munkálatok. Szeptember közepén már úgy tűnt, hogy lassan befejezés előtt áll az építkezés. A nyilvánvaló csúszás miatt különféle híresztelések kezdtek terjedni. Például, az október 1-jei Szeged című napilap – a polgármesterre hivatkozva – azt adta hírül, hogy „október 30-án lesz az egyetem ünnepléses megnyitása.” Erről azonban szó sem lehetett, mivel az október 9-i időpont kimondottan a kormányzó kívánsága volt, ugyanis akkor szándékozott lejönni, hogy végiglátogassa az augusztus 23-án „visszatért” torontáli háromszöget (azt a bizonyos nyolc falut, melyet addig a szerbek megszállva tartottak⁹¹). Igaz ugyan, hogy Szandtner kormánybiztos közölte az egyetemi tanáccsal, hogy az iparosoktól származó értesülések szerint a tanévnyitóra csak az aula készül el – a kormányzói kívánság többet nyomott a latba.

7. Az első tanévnyitó Szegeden

1921. szeptember 27-én az (egyesült) Egyetemi Tanács megtartotta első rendes ülését. Ezen Márki Sándor prodékán, mint a legöregebb tanácstag válaszolt az elnök, Menyhárh Gáspár rektor üdvözlő szavaira: az egyetem „elrablása után négyfelé szakadtan működött; halálját és köszönetét fejezi ki az új elhelyezkedés lehetővé tételét kieszközölő kartársaknak.” Közben folyamatosan érkezett a tudományos és technikai-adminisztratív „segéd-személyzet” is. Az Egyetemi Tanács előzőleg arról határozott, hogy azokat az egyetemi alkalmazottakat is visszaveszik, illetve még egy évig fenntartják a státusukat, akik korábban letették az esküt, és román szolgálatba álltak. A határozatot Menyhárh Gáspár július 21-én felterjesztette Vass Józsefnek, jóváhagyását kérve, amit utólag megkaptak. (A Budapestre felküldött névsorban olyan személyek nevei is megtalálhatóak, akik végül mégsem jöttek át 1921 őszén. Például, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Erem- és Régiség-tárában dolgozó régészek közül Buday Árpád ny. r. tanár úgy nyilatkozott, hogy „ha szükség van rá ott, szívesen megy, viszont egyelőre itt is hasznosan dolgozhatnak”. 1924 őszén mégis kénytelen volt kiköltözni, mert a román hatóságok kémkedés vádjával letartóztatták, majd a szabadon bocsátása után zaklatták.⁹²)

⁹⁰ Friss Hírek 12 (1921) július 27. 1.

⁹¹ A szerb megszállásról lásd: HALMÁGYI 2016.

⁹² MNL MOL K 636 fond 105. doboz 1921-11-143858. Bp. 1341–1920/21. E. T. sz.

73. kép Márki Sándor és felesége elutazik Kolozsvárról (1921. augusztus)

Mialatt egymás után jöttek a városba a tanárok, folytak a beiratkozások is. A felvételi kérvényeket augusztus 31-ig még Budapesten is elfogadták, de a hivatalos beiratkozások már Szegeden voltak szeptember 26. és október 7. között. Az érdeklődés meglehetősen nagy volt. Az egyik helyi hírlap szerint szeptember 5-ig 1400-an adták be a papírjaikat.⁹³

Minden nehézség ellenére az ünnepélyes tanévnyitóra 1921. október 9-én, vasárnap sor került. „Szeged legszebb álma vált tegnap valóra; az eszmei cél, amiért annyit küzdöttek évtizedeken át városunk legjobbjai, testet öltött: a magyar kultúra egyik temploma, a Kolozsvárról menekült Ferenc József Tudományegyetem megnyitotta kapuit Szegeden” – írta lelkendezve az egyik helyi lap.⁹⁴ A Dugonics téri épületben az Egyetemi Tanács tagjai, a professzorok s a meghívott előkelőségek (köztük azok, akiknek igazán sokat köszönhetett az egyetem és a város: Teleki Pál miniszterelnök és Tóth Lajos helyettes államtitkár) a lépcsőházban fogadták Horthy Miklóst, majd Zadravec István római katolikus tábori püspök és Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (aki egy évvel korábban

⁹³ Szegedi Híradó 64 (1921) szeptember 6. 1.

⁹⁴ Friss Hírek 12 (1921) október 11. 1.

még maga is Kolozsváron volt) megáldotta az egyetemet. A kormányzó a Ferenc József Tudományegyetemet új székhelyén rendeltetésének átadván, megengedte a közgyűlés megnyitását, és „Isten bőséges áldását kérte a tanárok tudományos és nemzetnevelő munkájára”.⁹⁵

Ezt követően Menyháarth Gáspár rektor megnyitó beszédében köszönetet mondott a kormányzónak, valamint a kultuszminisztérium jelenlegi és korábbi vezetőinek az egyetem érdekében kifejtett tevékenységükért. Természetesen a várossal sem feledkezett meg: „Szeged városa volt az első, amely, mikor egyetemünk a száműzetés könnyáztatta keserű kenyerére kényszerült, kitérte karjait ölelésére az otthonától megfosztott egyetemnek...” Beszéde végén a rektor mintegy a „szellemi jogfolytonosságra” hivatkozott akkor, midőn leszögezte: a most megnyílt szegedi egyetem nem új alapítású, ugyanis a tanárok és az ifjúság a folytonosságot képviselik: „mi itt vagyunk, s ezért egyetemünk az, ami volt 47 éven át Kolozsváron és az utolsó két tanévben Budapesten.”⁹⁶

Őt Schneller István prorektor követte, aki – a még Kolozsváron lévő Kolosváry Bálint nevében – röviden beszámolt az elmúlt három évben lefolyt küzdelmekről. Ezt követően az ősz prorektor átnyújtotta az újonnan készített rektori láncot az új rektornak, és szívére kötötte, hogy „ne felejtkezzen meg a kolozsvári egyetem tradícióiról”.⁹⁷ A rektor beszéde után a nemzetgyűlés nevében Szádeczky-Kardoss Lajos (aki az egyetem professzora is volt), Somogyi Szilveszter polgármester és Márki Sándor (az Akadémia nevében), majd a testvéregyetemek képviselői mondtak üdvözlőbeszédet.

A díszközgyűlés végén a rektor bejelentette az egyetemi tanácsülés ünnepi megnyitását, ahol 12 doktorjelölt avatására került sor. Az egyetem felavatásának ünnepségét a városházán díszközgyűlés követte, majd a napot a Kass Szállóban megtartott ünnepi vacsora zárta.

⁹⁵ Szegedi Új Nemzedék 3 (1921) október 11. 1.

⁹⁶ *Ünnepélyek* 1923. 15–16.

⁹⁷ Friss Hírek 13 (1921) október 11. 1.

74. kép Az egyetem központi épülete az 1920-as években

IV. Kitekintés: az első szegedi évek

Az első szegedi tanévnyitóval tehát egy új korszak kezdődött a Ferenc József Tudományegyetem életében. Pedig az egyetem professzori kara és tanszéki szerkezete alapján véve ugyanaz volt, mint Kolozsváron: 4 tudománykarral, ezen belül 37 tanszékkal, 36 intézettel és 8 klinikával rendelkezett. A tudományos intézeteket szinte mind sikerült felállítani, de az önálló egyetemi könyvtár hiánya komoly nehézségeket okozott. A Kolozsvárról kiülő egyetem mintegy félmilliós könyvtárat kényszerült hátrahagyni az 1918 előtti Magyarország legkorszerűbb könyvtáráépületében. Ezt természetesen egyhamar nem lehetett pótolni. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a Somogyi Könyvtár képezze az új egyetemi gyűjtemény alapját, ez azonban nagyrészt anyagi, részben személyi okok miatt megghiúsult. Végül a központi épület első emeletének egy részén hozták létre, számos magán-személy (köztük több Kolozsvárról eljött professzor) és közintézmények felajánlásaiból, hagyatékok megvásárlásából. 1931-re egy 150 000 kötetes könyvtár jött létre a semmiből.

Ami a személyi kérdéseket illeti, az egyik legnagyobb problémát az elkövetkező időszakban a megüresedett tanszékek betöltése jelentette. 1921

októberében az államfő kinevezte Laky Dezsőt a statisztika, Ereky Istvánt a magyar alkotmány- és jogtörténet, Kiss Albertet a nemzetközi jog, Finkey Ferencet a büntetőjog, decemberben Kováts Ferencet a közgazdaság- és pénzügytan, 1922 februárjában Horger Antalt a magyar nyelvészet tanárává, a következő tanévben pedig Mészöly Gedeont az urál-altaji, Poór Ferencet a bőr- és bujakórtani, Szentpétery Zsigmondot az ásvány- és földtani, Buza Lászlót a nemzetközi jogi, Kogutowicz Károlyt az összehasonlító földrajzi, Polner Ödönt pedig a magyar közjogi tanszék tanárává. Ennek ellenére akkora volt a hiány, hogy a jogi karon 6, a többi fakultáson pedig 5-5 tanszéken helyettesíteni kellett.

Egyes katedrák azért ürültek meg, mert az elmúlt, hányattatásokkal teli évek némelyek szervezetét túlságosan megviselték: 1922. január 20-án (72 éves korában) Budapesten elhunyt Lechner Károly, aki orvoskari prodékánként tagja volt a budai „helyettes tanácsnak”, majd még ugyanazon év szeptember 27-én (59 évesen) Apáthy István, akit 1919-ben – miként korábban szó volt róla – a románok letartóztattak, majd hadbíróóság elé állítottak.

Nemcsak a betöltetlen állások okoztak problémát, hanem a hiányos infrastruktúra és a felszerelés is. Egyes helyiségekben a tanévnyitó után csak három héttel fejezték be az átalakításokat, a végre elkészült helyiségek „belakása” után pedig nyilvánvalóvá vált, hogy egyes tanszékek, intézetek képtelenül szűk helyre vannak beszorítva. Ráadásul a klinikák annyira hiányosan voltak ellátva, hogy csak nagy nehézségek árán lehetett a tömegesen jelentkező betegeket elhelyezni.

Az oktató, gyógyító tevékenység minden kezdeti (és későbbi) nehézség ellenére lassan mégis megkezdődött, ám a professzorok lakásgondjai nem oldódtak meg a sok-sok ígéretés ellenére sem. Emiatt három évvel később még mindig a fővárosban lakott a „régiek” közül Ortway Rudolf, Szádeczky-Kardoss Lajos és Hornyánszky Gyula.

Nemcsak a hiányzó tanári lakások okoztak komoly fejfájást az egyetem vezetésének, hanem az is, hogy az internátusok az igényekhez képest túlságosan kevés férőhellyel rendelkeztek. A tanévnyitás után rendelkezésre álló bentlakások, kollégiumok sem a mennyiségi, sem a minőségi kívánalmaknak nem feleltek meg. Ráadásul a diáksegélyezés eleinte csak kevesekre terjedt ki. (A Szandtner Pál vezette Szegedi Diákvédelmi Kirendeltség 1921 őszén még csak 88, de egy évvel később már 1485 diákot részesített étkezési és 403-at pénzsegélyben.⁹⁸) Emiatt 1921. október közepén az erdélyi hallgatók létszáma nem érte el a 400-at. Egyébiránt nem csak az erdélyiek (és délvidékiek, felvidékiek) iratkoztak be – az 1918/19-es tanévhez képest – csekély

⁹⁸ PETRICHEVICH HORVÁTH 1924. 21.

számban: az összes (rendes és rendkívüli) hallgató létszáma az első szemeszterben 1007, míg a másodikban csupán 970 volt.⁹⁹

Visszatérve az egyetem problémáira, 1922. június 29-én került sor – az eredeti elképzelésekhez képest szerény körülmények között – a Ferenc József Tudományegyetem megalapítása fél évszázados évfordulójának megünneplésére.¹⁰⁰ Ezt követően, novemberben a városban járt gróf Klebelsberg Kunó új kultuszminiszter, aki megszemlélte az egyetemi épületeket, és megállapította, hogy a tudományos felszerelés nagymértékben hiányos, a helyiségek igen szűkösek, majd a „szebb jövő iránt keltett remények” hátrahagyásával távozott.

A sanyarú helyzet mindaddig nem változott, amíg 1926 végén a pénzügyi stabilizáció (a pengő bevezetése) el nem következett, ekkor azonban már javában folytak az építkezések. Az alapkőletételre még 1926 októberében sor került, hogy négy évvel később megtörténjék a Dóm téri épületkomplexum átadása. Ez azonban már egy másik történet.

⁹⁹ Almanach 1922. 90–91.

¹⁰⁰ *Ünnepélyek* 1923. 57–174.